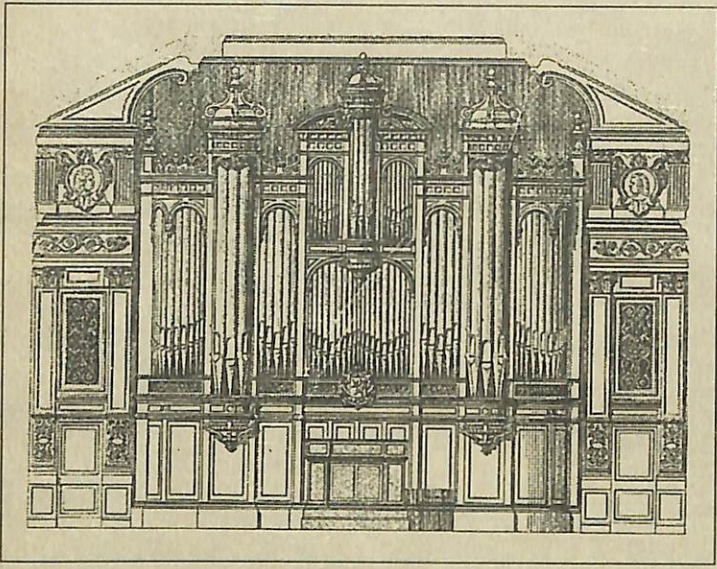

D E C E M B E R 1 9 9 8

4

Orgelkunst

Orgelkunst

Inhoud

Ten Geleide	155
• Bijdragen	
Organisten in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de tweede helft van de 18de eeuw (I) GILBERT HUYBENS	157
Orgelbouw en -restauratie	
Het orgel van de Sint-Pieterskerk te Turnhout LUK BASTIAENS	183
Overwegingen bij een restauratie. Het orgel van de Sint-Pieterskerk in Turnhout PATRICK ROOSE	198
In Memoriam	
Georges Verschueren (° 1948 - + 1998)	202
Besprekingen	203
Mededelingen	206
Agenda	207
Orgeltijdschriften	208

© Wenceslaus Mertens

Afb. 1: Het indrukwekkende Le Royer-front uit 1662 van het orgel in de Sint-Pieterskerk te Turnhout

Ten Geleide

Met de klanken van een wiegend *in dulci júbilo* biedt de redactie van *Orgelkunst* dit decembernummer aan. Het is de afsluiting en bekroning van een bijzonder geslaagde 21ste jaargang die in binnen-en buitenland veel waardering kreeg.

Orgelkunst blijft uitermate begaan met het Vlaamse orgelerfgoed en steunt al diegenen die zich hiervoor inzetten.

Dat het hierbij ruimte geeft aan verschillende opties ligt in de lijn van het beleid van openheid dat wordt beoogd.

Dat verschillende visies en opties kunnen toegelicht worden kan enkel verrijkend werken.

De publicatie van twee verschillende standpunten over de restauratie van het orgel van de St.-Pieterskerk te Turnhout getuigt hiervan.

Gilbert Huybens begeleidt onze zoektocht naar *De Vlaamse organisten in de tweede helft van de 18de eeuw*. Zijn inleiding en een korf tabellen bieden het grondplan dat de auteur in een volgende bijdrage verder tot leven zal brengen.

Orgelkunst benadrukt de studie van de eigen orgelcultuur en informeert over buitenlandse orgelevementen.

De 22ste jaargang in 1999 wordt geconcentreerd rond het thema: ***Belgische orgelromantiek versus vernieuwingsdrang*** met o.m. volgende hoofdartikels:

- * *Gabriël Verschraegen (1919-1981): organist, componist en pedagoog*
- * *Pierre Froidebise (1914-1962): leven en werk*
- * *Joseph Callaerts (1838-1901): kathedraalorganist en orgelleraar aan het conservatorium te Antwerpen*
- * *het Cavaillé-Collorgel in de concertzaal van het Koninklijk Conservatorium te Brussel.*

KAMIEL D'HOOGHE

Afb. 2: *Les Bergeries* (fragment) uit hs. A, nr. 13. *La Bergerie* (= *Les Bergeries*) is een genrestukje dat ontleend is aan het tweede clavecimbelboek (Parijs, 1717, 6de ordre, nr. 6) van François Couperin "Le Grand". Dit stukje was bijzonder populair en komt ook voor in het Leuvense beiaardhandschrift (Universiteitsarchief KU Leuven, P 195-30, fol. 1v-2v) en één van de vier speelmansboekjes (hs. B, fol. 10v) uit het Dimartinellifonds (Universiteitsarchief KU Leuven).

GILBERT HUYBENS

Organisten in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de tweede helft van de 18de eeuw (I)

I. INLEIDING

Meer dan 30 jaar geleden publiceerde de Franse benedictijnermonnik Charles Desportes een naamlijst van organisten, die sinds de 15de eeuw tot aan de Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden (het huidige België) hun opleiding hadden genoten en er hadden gewerkt. De auteur verzamelde zijn materiaal uit studies van Antoine Auda en Charles Van den Borren, diverse verhandelingen die door de *Koninklijke Academie van België* waren uitgegeven, en enkele encyclopedieën. Zijn inleiding is goed gestoffeerd en biedt een interessant beeld van de situatie (opleiding en taak) van de organisten uit die tijd. De drie belangrijke orgelcentra die hij vermeldt zijn Antwerpen, Brussel en Luik.¹

Onze bijdrage behandelt een gelijkaardig onderwerp, met dit verschil dat: 1. het onderzoek zich strikt beperkt tot de tweede helft van de 18de eeuw; 2. de informatie uitsluitend ontleend werd aan de intekenlijsten van 9 verschillende composities die tussen 1749 - 1780 waren verschenen; 3. de meeste aandacht gaat naar "Vlaamse" - w.o. enkele bekende maar vele onbekende - organisten die in Vlaamse kerken, kapellen en kloosters soms belangrijke maar veelal bescheiden functies bekleedden. Vermits een aantal organisten ook het ambt van beiaardier cumuleerden, en zelfs ook dat van kapelmeester, hebben we tevens alle namen van beiaardiërs en kapelmeesters opgenomen.

Het cijfermateriaal is verrassend. Voor een periode van hooguit 30 jaar (1749 - 1780) circuleerden 190 *verschillende* namen: 143 organisten waarvan 15 vrouwelijke (zie naamlijst nrs. 9, 28, 39, 41, 42, 47, 59, 62, 85, 98, 113, 120, 140, 147, 150), 11 beiaardiërs (nrs. 46, 51, 53, 57, 75, 96, 100, 101, 103, 107, 156), 7 organist-beiaardiërs (nrs. 33, 40, 52, 94, 95, 116, 164), 21 kapelmeesters, 1 organist-kapelmeester (nr. 155), 1 klokkengieter (nr. 70), 1 clavecinist (nr. 142), 5 orgelbouwers (nrs. 16, 24, 82, 178, 179?).

De geraadpleegde composities zijn van: Jean-Jacques Robson (Dendermonde 1723 - Tienen 1785), kapelmeester van de Sint-Germanuskerk te Tienen (1749 - 1785) [*Robson I en 4*]; Willem-Gommaar Kennis (Lier 1717 - Leuven 1789), kapelmeester van de Sint-Gummaruskerk te Lier (1742 - 1749) en van de Sint-

Pieterskerk te Leuven (1750 - 1789) [Kennis 3]; Dieudonné Raick (Luik 1703 - Antwerpen 1764), achtereenvolgens organist van de O.-L.-Vrouwekathedraal te Antwerpen (1721 - 1726), de Sint-Pieterskerk te Leuven (1726 - 1741), de Sint-Baafskathedraal te Gent (1741 - 1756), de O.-L.-Vrouwekathedraal te Antwerpen (1757 - 1764) [Raick 2]; Franciscus-Josephus de Trazegnies (Antwerpen 1743 - Antwerpen 1820), organist van de Sint-Walburgiskerk (vanaf 1763), de O.-L.-Vrouwekapel in de kathedraal (1786 - 1797), de Sint-Carolus-Borromeuskerk (1803 - 1817) en de O.-L.-Vrouwekathedraal (1803 - 1820) te Antwerpen [De Trazegnies 1, 2 en 3]; Pieter-Jozef Vandenbosch (Hoboken 1736 - Antwerpen 1803), organist van de O.-L.-Vrouwekathedraal te Antwerpen (ca 1765 - 1803) [Vandenbosch 5]; Pieter de Brabandere (Brugge, 18de eeuw), organist van de Sint-Salvatorskerk te Brugge (tweede helft 18de eeuw) [De Brabandere 1].

Al deze componisten werden gerespecteerd als uitvoerder en als "meester" - hier gebruikt in de juiste betekenis van het woord - in hun vak. Over Kennis en Vandenbosch bijvoorbeeld schreef de Engelse muziekhistoricus Charles Burney in zijn reisverslag over de muziek in de Zuidelijke Nederlanden lovende woorden.² Maar hun muziek - hoe goed ze de "muzikale geest van hun tijd" weerspiegelen - heeft nog steeds geen ernstige plaats verworven in het repertoire van de vele vertolkers die o zo graag dwepen met "muziekhistoricismen". Natuurlijk is er het probleem van de beschikbaarheid van hun werken. Het is opvallend dat van 7 composities, waarvan bij voorintekening meer dan 100 exemplaren werden verkocht, er vandaag maar enkele exemplaren bewaard gebleven zijn. Veelal ging het om "gebruiksmuziek": eenvoudig, herkenbaar en zonder pretentie. Zij was bestemd voor een welbepaald publiek: leden van de adel, burgerlijke en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, welgestelde burgers die zich als *amateur* lieten inschrijven, en uiteraard de vele muzikanten w.o. organisten, beiaardiers en kapelmeesters. Beslist een musicologisch-sociologisch onderzoek waard! De meeste namen van al die musici zijn ons vandaag onbekend. Toch deden zij - misschien meer dan hun collega's vandaag - de moeite om zich muzikaal te documenteren met de nieuwste stukken die in Antwerpen, Brugge, Leuven, Tienen en elders op de markt kwamen. Sommige namen vinden we zelfs terug in verschillende drukken. Terwijl in Frankrijk speciaal voor het orgel gecomponeerde bundels (*Livres d'orgues*) een groot succes kenden, beperkten "Vlaamse" organisten zich vooral tot de composities van hun organist/kapelmeester-collega's, of lieten er zich door inspireren. Waren de drukken te duur dan werden de "interessantste" stukken afgeschreven.

Opvallend is het feit dat vele uitgegeven composities zelden of nooit werden gedateerd. De geïnteresseerden konden ofwel terecht bij de componist zelf -

enkele intekenlijsten bevatten namen van familieleden van de componist (*Robson 4, De Brabandere 1*) - ofwel vernamen ze het nieuws via gespecialiseerde "gazetten" of uitgeverscatalogi.

Voor een precieze datering van de drukken zijn de intekenlijsten bijzonder waardevol. Maar in het kader van deze "eerste verkenning" was een nazicht van alle overlijdensdata van de ingeschrevenen - gesteld dat ze allemaal terug te vinden zijn - niet mogelijk. Enkele steekproeven leverden ons een *vermoedelijke* verschijningsdatum op van de bewuste drukken. Verder archivalisch en bibliografisch onderzoek moet dit bevestigen of desnoods aanpassen en vervolledigen.

De naamlijst is alfabetisch gerangschikt en doorlopend genummerd (190 nrs.). Achtereenvolgens geven we: 1. de namen zoals die voorkomen in de intekenlijsten; 2. de functies van de musici en de plaatsen en instellingen waar ze werkten; 3. de bron(nen). Zoals vermeld tekenden vele musici in op verschillende composities (naamlijst nrs. 6, 23, 29, 52, 61, 64, 90, 97, 114, 154, 162, 163, 169, 176) wat dus een totaal oplevert van 253 naamvermeldingen, die we in twee tabellen hebben verwerkt: 1. een chronologisch overzicht van de, op één na [De Brabandere 1], geconsulteerde drukken met de namen van de componisten en het nummer van het bewuste werk; de vermoedelijke verschijningsdata tussen []; het volledig aantal intekeningen op de verkochte exemplaren van de bundels; het aantal organisten, beiaardiers, organisten-beiaardiers, en kapelmeesters dat per druk in de intekenlijst voorkomt (tabel 1); 2. een overzicht van het aantal exemplaren dat per provincie en elders via de ingetekende musici werd "verspreid" (tabel 2).

Bij de bibliografische referenties van de drukken afzonderlijk geven we de vindplaats(en), een beknopte literatuur, een verantwoording voor de vermoedelijke datering, en een verwijzing naar:

- RISM : *Répertoire International des Sources Musicales. Einzeldrucke vor 1800*, 13 dln., uitg. K. SCHLAGER, Kassel, Bärenreiter Verlag, 1971-1998.
- Vander Straeten : E. VANDER STRAETEN, *La musique aux Pays-Bas avant le XIXe siècle*, 8 dln., Brussel, 1867-1888 (herdruk: 8 dln. in 4 vol., New York, 1969).

II. BRONNEN

ROBSON 1: 1749

Pieces de clavecin dédiées a messieurs les bourgeois, echevins et conseil de la ville de Tillemont en Brabant par Jean Jaques Robson maître de musique de leglise collegiale et paroissiale de St Germain a Tillemont - Oeuvre premier - 1749 gravée a Liege par Benoît Andrez - RISM, dl. VII, R 1801.

Exx.: Brussel, *Koninklijk Conservatorium*, bibliotheek, 6180.
Leuven, *KU Leuven*, universiteitsarchief, Van Elewyckfonds.

Lit.: E. VANDER STRAETEN. *Op. cit.* Dl. IV, p. 318-324.

Van het Brusselse ex. werd enkele jaren geleden (z.j.) een pretentieloze facsimile uitgegeven (U.W.O., Bas-Oha).

De exx. die ik onder ogen kreeg, bevatten geen intekenlijsten. Nochtans geeft Vander Straeten een wellicht onvolledige lijst met 13 namen die hij ooit in een ex. was tegengekomen.

KENNIS 3: [1750/55]

Six sonates a violon seul & basse continue, dédiées a son excellence monseigneur le comte de Merode [...] par Guillaume Gommar Kennis, maître de musique de l'église collégiale de St Pierre de Louvain. Oeuvre 3e. Louvain, [M. WIJBERECHTS, s.d.] - RISM, dl. V, K 389.

Exx.: Antwerpen, *Koninklijk Muziekconservatorium*, bibliotheek, SV (zonder signatuur).
Brussel, *Koninklijk Conservatorium*, bibliotheek, 5722 W.

Lit.: G. HUYBENS. *Willem Gommar Kennis' oeuvre. Thematische catalogus*. In: G. HUYBENS (RED.). *Willem Gommar Kennis (Lier 1717 - Leuven 1789), Leuven en werk. Zijn muzikale betekenis in de 18de eeuw. (Arca Lovaniensis. Nr. 10b)*. Leuven, 1981. P. 53-57.

Onder de intekenaars bevond zich H.-I.-H. van Caverson, kanunnik-tresorier van de Sint-Gummaruskerk te Lier die in 1755 overleed. Kennis werd begin 1750 kapelmeester van de Sint-Pieterskerk te Leuven. *Kennis 3* verscheen tussen 1750 en 1755.

RAICK 2: [1751-]

Deuxieme livre de clavecin dedié a son excellence monseigneur François Ernest [...] comte du St Empire, Salm et Reifferscheit évêque de Tournay etc. par M. D. Raick, prêtre, licencié es loix & organiste de l'église cathedrale de Gand. Gravé par Pr. Le Clair de Lyon graveur a Gand -

imprimé par Joseph Stevenson a.g. [= a Gand]. [S.d.] - RISM, dl. VII, R 62.

Ex.: Brussel, *Koninklijk Conservatorium*, bibliotheek, 6171.

Lit.: G. SPIESSENS. *De Antwerpse jaren van Dieudonné Raick*. In: *Musica Antiqua*. XI, 1994, nr. 3, p. 112-115.

Van het Brusselse ex. werd enkele jaren geleden (z.j.) een pretentieloze facsimile uitgegeven (U.W.O., Bas-Oha).

Onder de intekenaars bevonden zich: 1. Henri-Jacques de Croes (Antwerpen 1711 - Brussel 1786), eerste violist en vanaf 1749 kapelmeester of "*Maître de musique*" van de hofkapel te Brussel; 2. Pierre-Joseph Le Blan (Zinnik 1711 - Gent 1765), vanaf 1751, in opvolging van Jean van Roy, horlogemeester "*Maître horloguer*" en stadsbeiaardier van Gent. *Raick 2* verscheen ten vroegste in 1751. Het - achter de datum wijst erop dat het bewuste werk ook later dan 1751 kan zijn verschenen.

ROBSON 4: [-1764]

Sonates et concerts pour le clavecin, accompagné de deux violons, taille et basse, dédiées à son excellence monseigneur Jean Henri, comte de Franckenberg et Schellendorf [...] par Jean-Jacques Robson, maître de musique de l'insigne eglise collegiale et paroissiale de Saint-Germain à Tirlemont - Oeuvre IV. [S.d.].

Ex.: Van een oorspronkelijke editie in privébezit (door verhuis plaats onbekend) bezit ik een fotocopie.

Lit.: E. VANDER STRAETEN. *Op.cit.* Dl. IV, p. 321-323.

Onder de intekenaars bevond zich André-Joseph Blavier (Luik 1713 - Antwerpen 1782), van 1737 tot 1764 kapelmeester van de O.-L.-Vrouwekathedraal te Antwerpen. *Robson 4* verscheen ten laatste in 1764. Het - (streepteken) voor de datum wijst erop dat het bewuste werk ook vroeger dan 1764 kan zijn verschenen.

DE TRAZEGNIES 1: [1767]

VI. Divertissemens pour le clavecin dediés à madame l'abbesse de Cortenberg composés par F.J. De Trazegnies, organiste de l'église paroissiale de Ste Walburge d'Anvers - Oeuvre 1 - gravés a Liege par mille J. Andrez. [S.d.].

Ex.: Antwerpen, *Koninklijk Conservatorium*, bibliotheek, TP 60203.

Lit.: G. SPIESSENS. *Franciscus Josephus De Trazegnies. Het Antwerps muzikantengeslacht*

De Trazegnies (17de, 18de, 19de eeuw) (deel 5). In: *Musica Antiqua*. VII, 1990, nr. 1, p. 11-12.

De uitgave van *De Trazegnies 1* werd in de *Gazette de Liège* van 17 augustus 1767 aangekondigd.

DE TRAZEGNIES 2: [1772-]

Six divertissements pour le clavecin composés par F.J. De Trazegnies, organiste de l'église paroissiale de Sainte Walburge d'Anvers. Oeuvre second - gravés par Gerardin. [S.d.].

Exx.: Antwerpen, *Koninklijk Conservatorium*, bibliotheek, TP 57519.
Brussel, *Koninklijke Bibliotheek*, LP 2995 C.

Lit.: G. SPIESSENS. *Art.cit.* P. 12-13.

Onder de intekenaars bevond zich Amandus de Gruyters (Nieuwpoort 1736 - Antwerpen 1805). Hij volgde zijn vader Joannes (Ieper 1709 - Antwerpen 1772) op als "carillonneur de la ville & de la cathedrale". *De Trazegnies 2* verscheen ten vroegste in 1772.

VANDENBOSCH 5: [1772-]

Quatre sonates pour le clavecin, avec un violon et basse; ad libitum. Dédiées à monsieur le comte De Robiano [...] composées par P.J. Vandebosch, organiste de la cathedrale d'Anvers. Oeuvre V. Gravées par madame Lobry, Paris, Le Menu. [S.d.] - RISM, dl. IX, V 221.

Ex.: Brussel, *Koninklijk Conservatorium*, bibliotheek, O 7143.

Lit.: E. VANDER STRAETEN. *Op.cit.* Dl. IV, p. 360-377.

Onder de intekenaars bevond zich Amandus de Gruyters (cfr. *De Trazegnies 2*). *Vandebosch 5* verscheen ten vroegste in 1772.

DE BRABANDERE 1: [-1774]

Six concerto ad libitum, première partie, un clavecin obligato, un violon primo et un alte viola, composé et gravé par Pierre De Brabandere, organist à la collegiale de Saint-Sauveur à Bruges. Opera prima [...] Se vend à Gand chez A.A. Vanden Berghe, organiste à la collégiale de S. Nicolas; à Bruges, chez l'auteur. [S.d.]

Ex.: RISM, dl. XI, BB 4204 I, 1 vermeldt een ex. in *The British Library* (London).

Lit.: E. VANDER STRAETEN. *Op.cit.* Dl. IV, p. 303-309.

Vermits van het bewuste werk maar één ex. in een buitenlandse bibliotheek bekend is en onze aanvraag voor een afdruk nog steeds niet werd beantwoord, steunen we voor onze beschrijving op de (uitvoering) gegevens van Vander Straeten. Volgens hem bevat(te) *De Brabandere 1* een intekenlijst met 55 namen (59 exx.). Onder de intekenaars bevond zich ene Bergez "faiseur d'orgues à Bruges". De Mechelse muziekhistoricus Raymond Van Aerde consulteerde Vander Straeten maar las verkeerdelijk "Bruxelles" i.p.v. "Bruges", hetgeen de auteurs van het fraai-uitgegeven *West-Vlaamse Orgelklanken* (Brugge, uitg. Marc Van de Wiele, 1997, p. 78) een overbodige commentaar opleverde. Wellicht betreft het hier toch de Brugse orgelmaker Andries-Jacob Bergé die in 1774 overleed. *De Brabandere 1* verscheen dan ten laatste in 1774.

DE TRAZEGNIES 3: [-1780]

Concentus musici sex clavicymbalo accomodati: admodum reverendo ac amplissimo domino, domino Petro Germano Terlaken [...] dedicati, et compositi à Fr: Jo: De Trazegnies ecclesiae parochialis divae Walburgis, Antverpiae - Opus tertium - exculpta et impressa ab Ign. Li. Wauters, Antverpiae. [S.d.] - RISM, dl. VIII, T 1141.

Exx.: Brussel, *Koninklijk Conservatorium*, bibliotheek, 6243.
Leuven, *KU Leuven*, universiteitsarchief, P 195-41.

Lit.: G. SPIESSENS. *Art.cit.* P. 13-14.

Van het Brusselse ex. werd enkele jaren geleden (z.j.) een pretentieloze facsimile uitgegeven (U.W.O., Bas-Oha).

Onder de intekenaars bevond zich de Brusselse orgelbouwer J. Goynaert (=J.-B. Goynaut) die in 1780 te Brussel overleed. *De Trazegnies 3* verscheen ten laatste in 1780.

III. NAAMLIJST

1. ADALBERTUS A S. JOANNE (pater) alias De Coster	Organist	Brugge, karmelieten	De Brabandere I
2. ADALBERTUS (pater) alias De Coster	Organist	Antwerpen, karmelieten	De Trazegnies 3 Vandenbosch 5 Vandenbosch 5
3. AERTGEERTS, P.J.	Organist	Roosendaal	De Trazegnies 3
4. ALBERT (broeder)	Organist	Antwerpen, dominicanen	Raick 2
5. ALSTERS	Organist	Gent, Sint-Martinus	De Trazegnies 1
6. ARNOU (pater)	Organist	Antwerpen, recollecten	De Trazegnies 2 Vandenbosch 5
7. AUDAERT, J.-B. (pater)	Organist	Gent, augustijnen	De Trazegnies 3 Raick 2
8. AUDISTER	Organist	Brussel, miniemen	De Trazegnies 2
9. BAUWENS (juffrouw)	Organiste	Antwerpen, congregatie Ossemarkt	De Trazegnies 1
10. BALLEMBERGE, M.	Organist	Brugge, Sint-Gillis	Vandenbosch 5
11. BAWSTETTER (= Baussetter)	Organist	Antwerpen, Sint-Andries	De Brabandere 1
12. BAWSTETTER (= Baussetter) J.-T. (priester)	Kapelmeester	Antwerpen, kathedraal	Raick 2
13. BEAUFORT (priester)	Organist	Brugge, Sint-Andriesabdij	De Trazegnies 2
14. BELDEN	Organist	Mechelen, jezuïeten en sepulchrijnen (zusters)	Vandenbosch 5
15. BERGE, P.-P.	Organist	Doornik, kathedraal	De Brabandere 1
16. BERGEZ	Orgelbouwer	Brugge	Robson 4
17. BLAVIER, A.-J.	Kapelmeester	Antwerpen, kathedraal	Vandenbosch 5 De Brabandere 1
18. BLEVILLE	Organist	Machelen	Kennis 3
19. BOEC(K)X	Organist	Ranst	Robson 4 Raick 2
20. BOLLEN (pater)	Organist	Boneffe [prov. Namen], (cisterziënerabdij)	De Trazegnies 1 De Trazegnies 2 Robson 4

21. BONGAERTS, J.-B.	Organist- schoolmeester	Puurs	De Trazegnies 3 Vandenbosch 5
22. BONGAERTS, M.-G.	Organist	Mol	Vandenbosch 5
23. BOUTMY, [Josse]	[eerste] Organist	Brussel, hofkapel	Robson 1 Raick 2
24. BOUTMY (zoon)	Orgelbouwer	Brussel	De Trazegnies 1
25. BOUTMY (zoon)	Organist	Gent, kathedraal	Robson 4
26. BRAEM, P.-J.	Organist	Stekene	Robson 4
27. BRUNEAU	Organist	Tournai [Doornik], Saint-Nicaise	Robson 4
28. BUSSCHOT (juffrouw)	Organiste	Mechelen, klooster "Ter Muysen"	De Trazegnies 3
29. BUYS, J.-B.	Organist	Sint-Niklaas	Raick 2
30. CANNoyELLE	Organist	Kalken	De Trazegnies 2
31. CLOP, J.-B.	Kapelmeester	Gent, O.-L.-Vrouw	De Trazegnies 2 Vandenbosch 5
32. COCQUEL (priester)	Organist	Soignies [Zinnik], kapittel Saint-Vincent	De Trazegnies 3
33. COLFS	Organist-beiaardier	Mechelen, kathedraal	Raick 2 Kennis 3
34. CONIAUX	Kapelmeester	Brugge	Raick 2
35. CONSTAN, F.	Kapelmeester	Brugge, Sint-Gillis	Robson 4
36. COPEE	Organist	Soignies [Zinnik], kapittel Saint-Vincent	De Brabandere 1 De Brabandere 1
37. CRAENENBROECK, V.-L.	Organist	[De] klinge	Robson 4
38. DAMAS, A. (pater)	Organist	Enhien [Edingen], augustijnen	De Trazegnies 2
39. DAMIANA (juffrouw)	Organiste	Mechelen, "Blyenbergh"	De Trazegnies 1
40. DAMMAN [VAN], J.-F.	Organist-beiaardier	Gent, Baudelo-abdij	De Trazegnies 2 Vandenbosch 5
41. DE BRABANDERE, Agnes	Organiste	Brugge, "Ingelandale"	De Brabandere 1
42. DE BRABANDERE, B. (juffrouw)	Organiste	Klemskerke	De Brabandere 1
43. DE BRUILLE	Organist	Oostende	Raick 2
44. DE BRUILLE	Organist	Gent, Sint-Michiel	Raick 2

45. DE BRUYNE, B.	Organist (amateur)	Sint-Gillis-(Waes)	De Trazegnies 2
46. DECKERS	Beiaardier	Diest	De Trazegnies 2
47. DE CONINCK (juffrouw)	Organiste	Mechelen, abdij "Roosendaal"	De Trazegnies 1
48. DE CORT, D.	Organist	Antwerpen, Sint-Bernardusabdij (abdij "Saint-Sauveur")	De Trazegnies 1
49. DECOSTER	Organist	Neerlinter	De Trazegnies 3
50. DE CROES	Kapelmeester	Brussel, hofkapel	Robson 4
51. DE GRUYTTERS	Beiaardier	Antwerpen, kathedraal	Raick 2
52. DE GRUYTTERS, Amandus	Organist-beiaardier	Antwerpen, Sint-Joris en kathedraal	De Trazegnies 1
53. DE GRUYTTERS, J.	Beiaardier	Oostende	De Trazegnies 2
54. DE JAGER	Kapelmeester	Dendermonde	Vandenbosch 5
55. DE L'HAYE	Kapelmeester	Brussel, Kapellekerk	De Trazegnies 3
56. DELPIER	Organist	Brussel, Sint-Goedele	De Trazegnies 2
57. DE NEVE	Beiaardier	Ath	De Trazegnies 3
58. DE RIDDER	Organist	Borsbeek	Robson 1
59. DE RIDDER (juffrouw)	Organiste	Mechelen, klooster "Leliëndaal"	Raick 2
60. DE RIDDER, F.-A.	Organist	Stabroek	Robson 1
61. DE RIDDER, P.	Organist	Antwerpen, Sint-Michielsabdij	Robson 4
62. DE RIDDER, R. (juffrouw)	Organiste	Antwerpen, dominicanessen	Vandenbosch 5
63. DE SMET	Organist	Tienen	De Trazegnies 2
			Vandenbosch 5
			De Trazegnies 3
			De Trazegnies 2
			De Trazegnies 3
			Robson 1

64. DE TRAZEGNIES, F.-G.	Organist	Antwerpen, Sint-Andries en de 2 kapellen van de kathedraal	De Trazegnies 1
65. DE TRAZEGNIES, M. (zoon)	Organist	Antwerpen	De Trazegnies 2
66. D'HILT J.	Organist	Kemsche (?)	De Trazegnies 3
67. DOL FEYNE	Kapelmeester	Roeselare, Sint-Michiel	De Trazegnies 2
68. DROIER	Organist	Renaix [Ronse]	De Trazegnies 1
69. DULLART (pater)	Organist	Aalst, guilielmieten	De Trazegnies 2
70. DU MERY	Klokkengieter	Brugge	De Trazegnies 3
71. DU PONT (pater)	Organist	Antwerpen, beggarden	De Trazegnies 1
72. FABER	Organist	Antwerpen, Sint-Jacob	De Trazegnies 2
73. FLEM, P.-J. (pater)	Organist	Heinsberg (?)	De Trazegnies 1
74. FRANQ (priester)	Organist	Lichtenberg(?), recollecten	Raick 2
75. FRYSON, D.-F.	Beiaardier	Beveren, klooster	Raick 2
76. GEERTS (pater)	Organist	Ieper	Raick 2
77. GEERTS, Adr.	Organist	Sint-Truiden, recollecten	De Trazegnies 3
78. GEERTS, Jud.	Organist	Meerle	Vandenbosch 5
79. GIETS	Kapelmeester	Minderhout	Vandenbosch 5
80. GODECHARLE	Kapelmeester	Aalst, collegiale	De Brabantere 1
81. GOSENS, P.	Organist	Brussel, Sint-Niklaas en hofkapel	Robson 4
82. GOYNAERT, J.	Orgelbouwer	Temst [= Temse]	De Trazegnies 3
83. GROMZEL (priester)	Organist	Brussel	De Trazegnies 3
84. HAMAL (kanunnik)	Kapelmeester	Namen, "des Croizier"	Robson 4
85. HERFS, Françoise (zuster)	Organiste	Luik, kathedraal	Kennis 3
86. HEYENS, P.-M.	Organist	Pillardt(?), abdij dominicanessen Sinaai	Robson 1
			De Trazegnies 3
			De Trazegnies 3
			Robson 4
			Kennis 3
			Raick 2
			De Trazegnies 3
			De Trazegnies 2

87. HOEFNAGELS	Organist	Antwerpen	De Trazegnies 3
88. HYQUET	Organist	Namur [Namen], O.-L.-Vrouw	Raick 2
89. JACOBS (priester)	Organist	Mechelen, O.-L.-Vrouw	Robson 4
90. KEIRSMAE(C)KER(S)/ KEERSMAECKERS, A.	Organist	Antwerpen	Raick 2
91. KENES	Organist	Diest, Sint-Jan	De Trazegnies 1
92. KEUCKELAERE	Kapelmeester	Brugge, Sint-Salvator	Vandenbosch 5
93. KEUPPENS	Organist	Tongerlo, abdij	De Trazegnies 3
94. KIEKENS, J.-B.	Organist-beiaardier	Tongerlo, abdij	Robson 4
95. KIEKENS	Organist-beiaardier	Mechelen, kathedraal	Robson 4
96. KNAPEN, J.	Beiaardier	Sint-Truiden	De Trazegnies 1
97. LAEREMANS, A. of Fr. (?)	Organist	Boechout	De Trazegnies 2
98. LARIE (juffrouw)	Organiste	Antwerpen, congregatie Ossemarkt	De Trazegnies 3
99. LAVAL	Organist	?	Vandenbosch 5
100. LE BLAN	Beiaardier-horlogemeester	Gent	Raick 2
101. LE BLAN	Beiaardier	Soignies [Zinnik]	Raick 2
102. LEEMANS	Organist	Brugge, kathedraal	Robson 1
103. LEEMANS, Jérôme	Beiaardier	Brugge	De Brabandere 1
104. LE LOUP (pater)	Organist	Antwerpen, miniemen	De Trazegnies 2
105. LEMMENS, P.	Organist	Lummen	Robson 4
106. LE ROY	Organist	Heist	Raick 2
107. LORET, A.	Beiaardier	Diksmuide	Robson 4
108. MAGERMAN	Organist-clavecimbelmeester	Brugge, kathedraal	De Trazegnies 1
109. MARC (pater)	Organist	Gent, karmelieten	De Brabandere 1
110. MEUNIER (priester)	Kapelmeester	Gent, kathedraal	Raick 2
			Kennis 3
			Raick 2

111. MEYTE, L.	Organist	Gent, Sint-Salvator	Vandenbosch 5
112. MOENS, Louis	Organist	Zevkote	De Brabandere 1
113. MOERENHOUT (juffrouw)	Organiste	Kortenbergh, abdij	De Trazegnies 3
114. MOERENHOUT(D)T, J.	Organist	Brussel, dominicanen	De Trazegnies 1
			De Trazegnies 2
			Vandenbosch 5
115. MORET	Organist	Brugge, Sint-Anna	De Trazegnies 3
116. MERTYN, J.F.A.	Organist-beiaardier	Gent, Sint-Pietersabdij	De Brabandere 1
117. OUDAERT, Léopold-Joseph	Organist	Torhout, Sint-Pieter	De Trazegnies 2
118. OWERCKX, H.	Organist	Aarschot, begijnhof	De Brabandere 1
119. PEETERMANS, P.-L.	Organist	Zoutleeuw	Robson 4
120. PEETERS, M.-P. (juffrouw)	Organiste	Antwerpen, begijnhof	Vandenbosch 5
121. PHILIPPON	Organist	Mons [Bergen], Saint-Germain	De Trazegnies 1
122. PICQUEUR	Kapelmeester	Brugge, Sint-Anna en Jezuiteten	Raick 2
123. PLATTEAU	Organist	Forest [Vorst], abdij	De Brabandere 1
124. RADEKER	Organist	Haarlem, kathedraal	Raick 2
125. RAICK (kanunnik)	Organist	Antwerpen, kathedraal	Vandenbosch 5
126. RENARD (priester)	Kapelmeester	Leuven, Sint-Kwinten	Robson 4
127. ROBBE, Augustin	Organist	Staan [= Staden]	Robson 4
128. ROBSON, E.	Organist	Zottegem	De Brabandere 1
129. ROBSON, G.-J.	Organist	Dendermonde, Sint-Gillis	Robson 4
130. ROBSON	Kapelmeester	Tienen, Sint-Germanus	Kennis 3
131. ROBSON, S.-J.	Organist	Turnhout, Sint-Pieter	Robson 4
132. ROTHENBOURG	Organist	Brussel, O.-L.-Vrouw-ten-Zavel	Robson 1
133. SC(H)EPPERS	Organist	Aalst	Raick 2
134. SCHEURWEGH, C.	Organist	Hoboken	De Trazegnies 2
135. SCHOESITTER, P.-J.	Organist	Ham	Robson 4
136. SCHOONVLIET, J.-B.	Organist	Middelburg	Vandenbosch 5
			De Trazegnies 3
137. SCHOONVLIET, J.-C.	Organist	Beveren	De Trazegnies 3

138. SCHUERWEGHS (Scheurwegh)	Organist	Antwerpen, Sint-Bernardusabdij	Vandenbosch 5 De Trazegnies 3
139. SCHUERWEGH	Organist	Hoboken	Vandenbosch 5
140. SCOPPE (juffrouw)	Organiste	Tienen, "Dames blanches"	De Trazegnies 3
141. SNOECKX, P.	Organist	Ekeren	De Trazegnies 1
142. SPARNAY, H.	Clavecinist	Vlissingen	De Trazegnies 3
143. SPEELEERS	Organist	Waasmunster	Vandenbosch 5
144. SPILLEMAECKERS, M.-G.	Organist	Boom	De Trazegnies 1
145. STAES, G.	Organist	Brussel, hofkapel	Robson 4 De Trazegnies 1
146. STAES	Organist	Brussel, Sint-Catharina	Raick 2
147. STEVENS, B. (juffrouw)	Organiste	Gent, abdij "Rijk Hospitaal"	De Trazegnies 2
148. STIENON, H.	Organist	Antwerpen, Sint-Jacob	De Trazegnies 1
149. STOCKMANS	Organist	Moortsel	De Trazegnies 3
150. STROM, A.-M. (juffrouw)	Organiste	Antwerpen, kanunnikes Sint-Victor en "du Vale St-Manguerite"	De Trazegnies 3
151. TAMBUYSER (priester)	Organist	Mechelen, kathedraal	Vandenbosch 5
152. TEMPELAERE, J.-J.	Organist	Jabbeke	De Brabandere 1
153. TEMPELAERE, Louis	Organist	Snellegem	De Brabandere 1
154. TERLAKEN, J.-L.	Organist	Tienen, Sint-Germanus	Robson 4 De Trazegnies 2
155. TEYS, P. (pater)	Organist-kapelmeeester	Antwerpen, dominicanen	De Trazegnies 3
156. THIBOUT	Beiaardier	Gent, kathedraal	Raick 2 Kennis 3 Raick 2
157. THIENPONT	Organist	Gent, kathedraal	Vandenbosch 5
158. THOMAS (kanunnik)	Kapelmeeester	Mechelen, kathedraal	Robson 4
159. THYS, Augustin	Organist	Beers(e)	De Trazegnies 3
160. VAN DEN BERGHE, A.	Organist	Gent, Sint-Niklaas	De Brabandere 1
161. VANDENBOSCH	Organist	Antwerpen, kathedraal	De Trazegnies 2

162. VAN DEN DRIESSE	Organist	Leuven, Sint-Michiel	Robson 1 Kennis 3 Raick 2
163. VANDEN GHEYN	Organist	Leuven, Sint-Pieter	Robson 4 Kennis 3 Raick 2
164. VANDENHOVE, A.-L.	Organist-beiaardier	Sint-Truiden, abdij	Robson 4
165. VAN DEN KERCKHOVEN	Organist	Brussel, hofkapel	Robson 4
166. VANDER HAEGHEN, Ant.-F.	Organist	Ruiselede	Robson 1
167. VANDER HAEGHEN, Charles	Organist	Oostkamp	De Brabandere 1
168. VANDERVELDE, A. (pater)	Organist	Antwerpen, miniemen	De Brabandere 1
169. VAN DEUREN, J. (pater)	Organist	Antwerpen, augustijnen	De Trazegnies 1 De Trazegnies 2 De Trazegnies 3
170. VANDE VELDE	Organist	Sint-Lenaarts (bij Antwerpen)	Vanden Bosch 5
171. VAN DYCK	Kapelmeeester	Herentals	Vandenbosch 5
172. VAN DYCK, H.-F.	Organist	Amsterdam	De Trazegnies 3
173. VAN HELMONT, C.-J.	Kapelmeeester	Brussel, Sint-Goedele	Robson 4
174. VAN HEMELRYCK	Organist	Averbode, abdij	De Trazegnies 1
175. VAN LEEMPUT	Organist	Wezemaal	Raick 2
176. VAN MEERT (priester)	Organist	Sint-Truiden	Robson 4 Raick 2 Robson 4
177. VAN MEURS	Organist	Brussel, Sint-Laurentius	Raick 2
178. VAN PETEGHEM	Orgelbouwer	Gent	Kennis 3 Raick 2
179. VANPETEGHEM, E.F.	Oudste zoon van de orgelbouwer	Gent	De Trazegnies 2
180. VAN POECKE	Kapelmeeester	Brugge, kathedraal	De Brabandere 1

181. VARENDONCK	Organist	Borcht	De Trazegnies 2
182. VAN ROMPAEY, G.-F.	Organist	Herenthout	De Trazegnies 3
183. VAN SAMBERGHE, Thomas (pater)	Organist	Enghien [Edingen]	Robson 1
184. VERLINDE, P.-G.	Organist	Hooik (?)	De Trazegnies 2
185. VERMALLE, J.	Organist	Westkapelle	Vandenbosch 5
186. VERSLUYS, P.	Organist	Rotterdam	De Brabantere 1
187. VOGELS	Organist	Sleidinge	Vandenbosch 5
188. WALDACK, J. (pater)	Organist	Gent, augustijnen	Raick 2
189. WAUTERS, J.-J.	Organist	Moer[zeke?]	De Trazegnies 2
190. WYNANS	Organist	Scherpenheuvel	De Trazegnies 3
			De Trazegnies 3

IV. ALFABETISCH PLAATSREGISTER

Het cijfer verwijst naar het volgnummer in de naamlijst.

Aalst: 133	Heinsberg (?): 73
Aalst, collegiale: 79	Heist: 106
Aalst, guilielmieten: 69	Herentals: 172
Aarschot, begijnhof: 119	Herenthout: 182
Amsterdam: 171	Hoboken: 134, 139
Antwerpen: 65, 87, 90	Hooik (?): 184
Antwerpen, augustijnen: 169	Ieper: 75
Antwerpen, beggarden: 71	Jabbeke: 152
Antwerpen, begijnhof: 120	Kalken: 30
Antwerpen, congregatie Ossemarkt: 9, 98	Leuven, Sint-Kwinten: 126
Antwerpen, dominicanen: 4, 155	Leuven, Sint-Michiel: 162
Antwerpen, dominicanessen: 62	Leuven, Sint-Pieter: 163
Antwerpen, karmelieten: 2	Lichtenberg (?), recollecten: 73
Antwerpen, kanunnikessen Sint-Victor: 150	Liège [Luik], kathedraal: 84
Antwerpen, kathedr.: 12, 17, 51, 52, 125, 161	Lummen: 105
Antwerpen, miniemen: 104, 168	Kemsche (?): 66
Antwerpen, recollecten: 6	Klemskerke: 42
Antwerpen, Sint-Andries: 11, 64	Kortenberg, abdij: 113
Antwerpen, Sint-Bernardusabdij (abdij "Saint-Sauveur"): 48, 138	Machelen: 18
Antwerpen, Sint-Jacob: 72, 148	Mechelen, abdij "Roosendaal": 47
Antwerpen, Sint-Joris: 52	Mechelen, "Blyenberg": 39
Antwerpen, Sint-Michielsabdij: 61	Mechelen, jezuïeten en sepulchrynen: 14
Ath: 57	Mechelen, kathedraal: 33, 95, 151, 158
Averbode, abdij: 174	Mechelen, klooster "Lelindaal": 59
Beers[e]: 159	Mechelen, klooster "Ter Muysen": 28
Bergen, zie: Mons	Mechelen, O.-L.-Vrouw: 89
Beveren: 137	Meerle: 77
Beveren, klooster: 74	Middelburg: 136
Boechout: 97	Minderhout: 78
Boneffe (prov. Namen), abdij: 20	Moer[zeke?]: 189
Borcht: 181	Mol: 22
Borsbeek: 58	Mons [Bergen], Saint-Germain: 121
Boom: 143	Moortsel: 149
Brugge: 16, 34, 70, 103	Namur [Namen], "des Croizier": 83
Brugge, karmelieten: 1	Namur [Namen], O.-L.-Vrouw: 88
Brugge, "Ingelandale": 41	Neerlinter: 49
Brugge, kathedraal: 102, 108, 180	Oostende: 43, 53
Brugge, Sint-Anna: 115, 122	Oostkamp: 167
Brugge, jezuïeten: 122	Pillardt (?), abdij dominicanessen: 85
Brugge, Sint-Andriesabdij: 13	Puurs: 21
Brugge, Sint-Gillis: 10, 35	Ranst: 19
	Renaix [Ronse]: 68

Brugge, Sint-Salvator: 92	Roosendaal: 3
Brussel: 24, 82	Roeselare, Sint-Michiël: 67
Brussel, dominicanen: 114	Rotterdam: 186
Brussel, hofkapel: 23, 50, 80, 145, 165	Ruiselede: 166
Brussel, kapellekerk: 55	Scherpenheuvel: 190
Brussel, miniemen: 8	Sinaai: 86
Brussel, O.-L.-Vrouw ten Zavel: 132	Sint-Gillis-[Waas]: 45
Brussel, Sint-Catharina: 146	Sint-Lenaarts bij Antwerpen: 170
Brussel, Sint-Goedele: 56, 173	Sint-Niklaas: 29
Brussel, Sint-Laurentius: 177	Sint-Truiden: 96, 176
Brussel, Sint-Niklaas: 80	Sint-Truiden, abdij: 164
[De] Klinge: 37	Sint-Truiden, recollecten: 76
Dendermonde: 54	Sleidinge: 187
Dendermonde, Sint-Gillis: 129	Snellegem: 153
Diest: 46	Soignies, Saint-Vincent: 32, 36, 101
Diest, Sint-Jan: 91	Stabroek: 60
Doornik, zie: Tournai	Staen [=staden]: 127
Diksmuide: 107	Stekene: 26
Ekeren: 141	Temst [Temse]: 81
Enghien [Edingen]: 183	Tienen: 63
Enghien, augustijnen: 38	Tienen, "dames blanches": 140
Forest [Vorst], abdij: 123	Tienen, Sint-Germainus: 130, 154
Gent: 100, 178, 179	Tongerlo, abdij: 93, 94
Gent, abdij "Rijk Hospitaal": 147	Torhout, Sint-Pieter: 117
Gent, augustijnen: 7, 188	Tournai [Doornik], kathedraal: 15
Gent, Baudelo-abdij: 40	Tournai [Doornik], Saint-Nicaise: 27
Gent, kathedraal: 25	Turnhout, Sint-Pieter: 131
Gent, karmelieten: 109	Vlissingen: 142
Gent, O.-L.-Vrouw: 31	Zevekote: 113
Gent, Sint-Michiël: 44	Zinnik, zie: Soignies
Gent, Sint-Martinus: 5	Zottegem: 128
Gent, Sint-Niklaas: 160	Zoutleeuw: 119
Gent, Sint-Pietersabdij: 116	Vorst, zie: Forest
Gent, Sint-Salvator: 112	Waasmunster: 143
Haarlem, kathedraal: 124	Westkapelle: 185
Ham: 135	Wezemaal: 175

V. VIER 18DE-EEUWSE ORGELHANDSCHRIFTEN TE LEUVEN

De afgelopen 10 jaar heeft het universiteitsarchief van de KU Leuven twee belangrijke muziekfondsen verworven: 1. het *Van Elewyckfonds* (P 195), uit de nalatenschap van de Leuvense muzikhistoricus ridder Xavier van Elewyck (Brussel 1825 - Tienen 1888), werd in twee fazen (1988/89 en 1995) aangekocht.

Het bevat vooral 18de-eeuwse muziekhandschriften en -drukken van overwegend "Vlaamse" componisten. Van Elewyck had ze verzameld en bestudeerd met het oog op de uitgave van zijn prestigieuze tweeledige *Collections d'oeuvres des anciens clavecinistes flamands* (Brussel-Parijs, s.d. [= 1878]); 2. Het *Di Martinellifonds* (P 206), in 1994 door mevrouw Eeman Mathy aan het archief geschonken, bevat eveneens waardevolle muziekhandschriften en -drukken afkomstig van de 18de-eeuwse Diestse muzikantenfamilie Di Martinelli en andere lokale componisten.

Van de beide fondsen werden lijsten opgesteld en uitgegeven³.

De vier orgelhandschriften A, B, C (Van Elewyckfonds) en E (Di Martinelli-archief) zijn dus al geruime tijd bekend, maar worden hier voor het eerst uitvoerig beschreven.

Enkele stukken zijn een aparte vermelding waard: 1. *Rossingnol con laco* (met water) (hs. A, nr. 24) is een uniek (?) stukje voor het mechanisch (vogelgeluid)register Rossignol (Afb. 5). De muziek is letterlijk overgenomen uit een vroeg 18de-eeuwse vioolhandschrift (p. 62) van de Duitse componist

Johann Jacob Walther (Di Martinellifonds) en draagt daar de titel *Rossignolo con l'arco* (met de boog) (Afb. 4); 2. een *Andante*, geschreven door Dieudonné Raick voor 1741 (hs. B, nr. 28), dat tussen allerhande marsen, menuetten en "airs" van rond 1790 (en later) prijkt (Afb. 5); 3. de orgelversetten (hs. C) van Matthias Vanden Gheyn met, voor die tijd althans, opvallend uitgebreide registratie-aanduidingen en -combinaties; 4. het *Te Deum* (hs. D, nr. 13) waarbij gregoriaans en orgel elkaar afwisselen (alternatimpraktijk). Ook hierin komen bescheiden registratie-aanduidingen (cornet en sifflet) voor.

Afb. 3: *Rossingnol con laco* uit hs. A, nr. 24

A. ORGELHANDSCHRIFT VAN JACOBUS MEIKENS, S.D. (18DE EEUW)

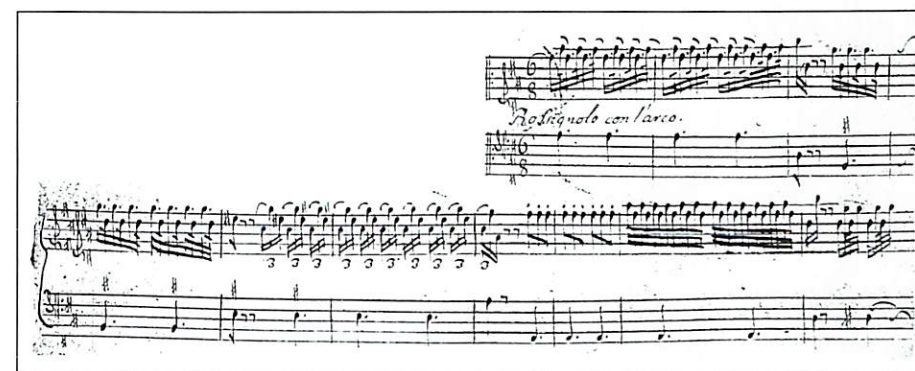
In-oblong (21,5 X 16 cm); de bladzijden zijn met potlood doorgenummerd van 1 tot 50; het laatste schutblad werd niet genummerd; op enkele bladen een watermerk: p. 5-6 met de tekst PRO PATRIA; op de grijze kaft rechts bovenaan: *Alexiens Louvain*.

Universiteitsarchief KU Leuven, P 195-34 (Van Elewyckfonds).

Volgnr.	Pag.	Titels
	2	Jacobus Meikens
1	3	Marche (maatsoort 2 - toonaard C)
2	4	Gavotte (2 - a)
3	5	Gavotte (2 - a)
4	5-6	Gavotte (2 - a)
5	6-7	<i>La mort du roye dangletair</i> (C - c)
6	8	Almande En suite (3/2 - c)
7	9	Aria (C - Bes)
8	10-11	Zonder titel (2 - Bes)
9	12-13	Zonder titel (2 - Bes)
10	14-15	Mars du Saxons (2 - F)
11	16-17	March (C - g)
12	18-19	Zonder titel (2 - Bes) = nr. 9
13	20-22	<i>Les Bergeries</i> (6/8 - Bes)
14	23	Zonder titel (3/8 - D) en onvolledig
	24	Blanco
15	25	Zonder titel (6/8 - a)
16	26-27	Marche (2 - F)
17	28-30	Bourre (C - C)
18	30-31	<i>Aria Cornette</i> (C - D)
	32	Blanco
19	33	Zonder titel en maataanduiding (C - D) onvolledig
20	34	Zonder titel (C - G)
21	35-36	Zonder titel (C - G)
22	37	Sarabande Anglois (3/4 - G)
23	38	Gigue anglois (3/4 - G)
24	39	Zonder titel en maataanduiding (C - D) = nr. 19
25	40	Zonder titel (3/4 - G)
26	41	Zonder titel (3/4 - G)
27	42-45	<i>Rossignol con laco</i> (6/8 - G)
28	45	7 ^{mi} toni (C - D)
29	46	Zonder titel (2/4 - D)
30	47	Zonder titel (3/8 - D)
31	48	Zonder titel (C - C)
32	49	Zonder titel (C - C) = variatie van nr. 48
33	50	Bourée (C - a)

De nummers 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 15, 27 en 33 werden in 1990 opgenomen op het Goltfusorgel van de Leuvense begijnhofkerk (organist: Joris Verdin). CD: *De vreught der Peetermans ofte Lovenalers* (SABAM 5507, uitg. KU Leuven - G. Huybens).

Les Bergeries (nr. 13) (Afb. 2) werd in 1995 opgenomen op het Pencelerorgel van de Leuvense Sint-Geertruikerk (organist: Marnix De Cat). CD: *T'Haegelant. 18de-eeuwse muziek* (SABAM 5628, uitg. Interleuven - G. Huybens).

Afb. 4: *Rossignolo con l'arco* uit het vroeg 18de-eeuwse vioolhandschrift van de Duitse componist Johann Jacob Walther (Dimartinellifonds, Universiteitsarchief, KU Leuven)

B. ORGELHANDSCHRIFT, S.D. (EIND 18DE EEUW)

In-oblong (24,5 x 15 cm); de bladen zijn met potlood gefolieerd van 1 tot 25; geen watermerk; grijze kaft.

Universiteitsarchief KU Leuven, P 195 - 36 (Van Elewyckfonds).

Volgnr.	Fol.	Titels
	1	(bovenaan) Ce cahier a été copie après que Sign. Rouget de Lisle avait fait la Marseillaise.
1	1v	Minuetto 5 ⁿⁱ toni + vollespel 5 ⁿⁱ toni (3/4/C-C)
2	2	Minuetto 5 ⁿⁱ toni + vollespel 5 ⁿⁱ toni (3/4/C-C)
3	2v	<i>Petit air de Koekoek</i> 5 ⁿⁱ toni + vollespel (6/8/C - C)
4	3	Volle spel 8 ^{vi} toni + Minuetto 8 ^{vi} toni (C/3/4-G)
5	3v	Volle spel 8 ^{vi} toni + Minuetto 8 ^{vi} toni (C/3/4-G)
6	4	<i>Air de malbroek</i> 8 ^{vi} toni + vollespel (6/8/C - G)

7	4v	Vollespel 8 ^{vi} toni + <i>Air de la Bastraigne</i> (C/6/8 - C)
8	5	<i>Carillon national</i> (2/4 - G)
9	5v-6	Volle spel 8 ^{vi} toni + air 8 ^{vi} toni (C/3/8 - G)
10	6v	Trio 2 ^{di} toni (3/8 - g)
11	7	Petit air + vollespel (6/8 6/8 - G)
12	7v-8	Minuetto 5 ^{ti} toni (3/4 - C)
13	8	Zonder titel (3/4 - C)
14	8v	Vollespel 5 ^{ti} toni (C-C)
15	8v-9	<i>Marche des marseillois</i> 5 ^{ti} toni (2-C)
16	9v-10	Andante (2/4-G)
17	10v-11	Andante (2/4-G)
18	11v	Air + vollespel (6/8/C - D)
19	12	Air (6/8 - C)
20	12v	<i>Air il pleut Bergere</i> + vollespel 5 ^{ti} toni (6/8/C - G/C)
21	13	Air 5 ^{ti} toni (3/8 - C)
22	13v	Vollespel 8 ^{vi} toni (C - C)
23	14	<i>Carillon de Duynkerk</i> 8 ^{vi} toni (2/4 - G)
24	14v	Minuet + vollespel (3/4/C - G)
25	15	Minuet + [vollespel] (3/4/C - G)
26	15v	Minuet + vollespel (3/4/C - G)
27	16	Minuetto (3/4 - G)
28	16v-17	Andante D.R. (C - G)
29	17v-18	Vollespel (octavo) (C-G), twee stukjes.
30	18v	<i>Minuetto anglois</i> 7 ^m toni (3/4 - D)
31	19	Menuetto (3/4 - D)
32	19v	4 ^{ti} [sic] (C - e)
33	20	4 ^{ti} toni (C - e)
34	20v-21	Diverse stukjes: quinti toni, 7 ^m toni, quinti toni, primi toni
35	21v-22	Diverse stukjes: 6 ^{ti} toni, 8 ^{vi} toni, 6 ^{ti} toni, 2 ^{di} toni, 3 ^{ti} toni
36	22v-23	Quinti en b.f.si
37	23v-24	Andantino: lied (met tekst)

O blijden dag!
 dat josephs goddeloos gezag,
 en sijn geweld is nedergeveld!
 en d'altons onmensch'lijck heyd ge...
 kloek borgers schaaren!
 Wilt u vergaeren,
 want 't is voor uw recht,
 dat gij hier vegt.

38	24v	Blanco
	25	Muziekfragment dat aansluit bij nr. 28
	25v	Blanco

Afb. 5: *Andante D.R.* (fragment) uit hs. B, nr. 28. Ofschoon dit handschrift in het laatste decennium van de 18de eeuw werd geschreven (cfr. *Marche des Marsellois*, nr. 15), bleef de belangstelling voor "oudere" stukken levendig. Dit *Andante* is niets anders dan de derde beweging uit de tweede suite in G van het eerste clavecimbelboek van de (toen) Leuvense organist Dieudonné Raick. Zijn 6 Suites verschenen alleszins voor 1741, jaar waarin hij zijn organistenpost te Leuven verwisselde voor die van Gent (zie inleiding).

C. ORGELHANDSCHRIFT, s.d. (VOOR 1785, MATTHIAS VANDEN GHEYN)

In-oblong (30 x 24 cm); 24 p. niet gefolieerd of gepagineerd; geen watermerk; geen kaft. De bundel bevat 90 nrs.: orgelversetten in de 8 modi en 2 "orgelpreludia".

Universiteitsarchief KU Leuven, P 195 - zonder nummer (Van Elewycxfonds).

Versus 1 toni (d): preludio + 10 versetten.

Preludio, vers 1 (cornet en trompet), vers 2 "largo" (fluijt of cromhoren), vers 3 (cijmbal), vers 4 (sexquatre), vers 5 (teers), vers 6 (nazart of cromhoren), vers 7 (sexquatre), vers 8 (trompet bas en sup.), vers 9 (teers), vers 10 (vox humaine of trompet).

Versus 2^{di} toni (g): preludio + 8 versetten.

Preludio, vers 1 (cornet en trompet), vers 2 (sexquatre), vers 3 (müxtuer of cümbal), vers 4

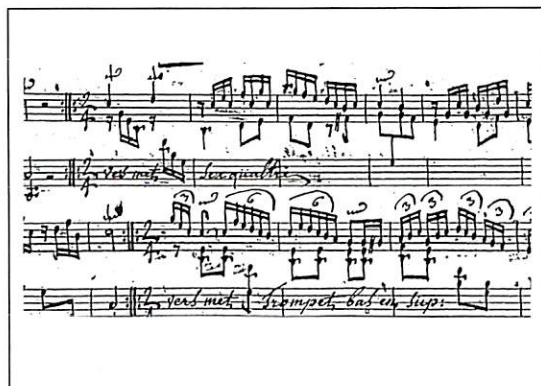
“largo” (fluijt of cromhoren), vers 5 (teers), vers 6 (sexquältre), vers 7 (cornet of trompet), vers 8 (teers).

Versus 3ⁱⁱⁱ toni (a): preludio + 11 versetten.

[Preludio], vers 1 (cornet en trompet), vers 2 (trompet bas en sup.), vers 3 (teers), vers 4 (sexquältre), vers 5 (nazart of cromhoren), vers 6 (cornet en trompet), vers 7 “largo” (trompet bas en vox humane sup.), vers 8 (teers of sexialtre), vers 9 “largo” (trompet bas en sup.), vers 10 (teers), vers 11 “largo” (vox humane of trompet).

Versus 1^{mi} eenen toon hooger (e): preludio + 11 versetten.

Preludio, vers 1 (sexquältre), vers 2 “largo” (fluijt of cromhoren), vers 3 (cornet en trompet), vers 4 (vox humane oft trompet), vers 5 (sexquältre), vers 6 (cornet en trompet), vers 7 (teers), vers 8 (trompet bas en sup.), vers 9 (teers of sexquältre), vers 10 (mixtuer oft cümbal), vers 11 (sexquältre).

Afb. 6: Deel uit het Preludio van het Versus 5th van M. Vanden Gheyn, met registratieaanduidingen (hs. C)

Versus 5th (C): preludio + 11 versetten.

Preludio, vers 1 (cornet en trompet), vers 2 (sexquältre), vers 3 (trompet bas en sup.), vers 4 (teers), vers 5 (mixtuer of cümbal), vers 6 (cornet en trompet), vers 7 “largo” (fluijt of cromhoren), vers 8 (sexquältre), vers 9 (teers), vers 10 (trompet bas en sup.), vers 11 (mixtuer of cümbal).

Versus 6th (F): preludio + 12 versetten.

Preludio, vers 1 (mixtuer oft cumbal), vers 2 (cornet en trompet), vers 3 (teers), vers 4 (cumbal), vers 5 (cornet en trompet), vers 6 (teers), vers 7 (sexquältre), vers 8 (trompet bas en sup.), vers 9 (sexquältre), vers 10 (trompet bas en sup.), vers 11 (cornet en trompet), vers 12 (sexquältre).

Versus 7^{mi} (D): preludio + 9 versetten.

Preludio, vers 1 (sexquältre), vers 2 (cornet en trompet), vers 3 (teers), vers 4 (sexquältre), vers 5 (cumbal), vers 6 (nazart of cromhoren), vers 7 (cornet en trompet), vers 8 (sexquältre), vers 9 (teers).

Versus 8^{vi} (G): preludio + 9 versetten.

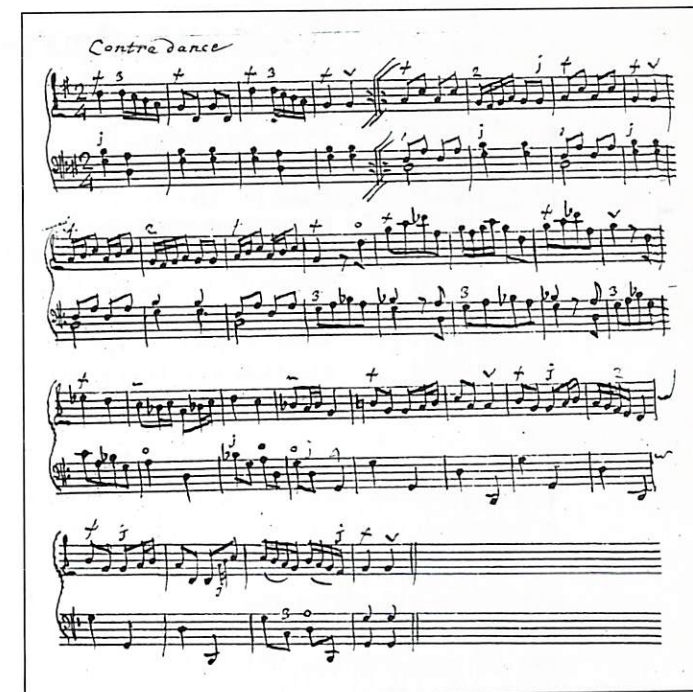
Preludio, vers 1 (cumbal), vers 2 (trompet bas en super), vers 3 (teers), vers 4 “andante” (sexquältre), vers 5 (cornet en trompet), vers 6 (nasart of cromhoren), vers 7 (mixtuer of cumbal), vers 8 (cornet en trompet), vers 9 (sexquältre).

[Preludium] 8^{vi} (G): *vol spel.*

[Preludium] 5th (C): *volle spel.*

Versus 3ⁱⁱⁱ werd in 1996 integraal opgenomen op het Forceville orgel van de O.-L.-Vrouwekerk te Broechem, provincie Antwerpen (organist: Joris Verdin).

CD: *Concentu melodiae. Muzikale schatten uit de Leuvense universiteitsbibliotheek* (SABAM KU Leuven 96-02, uitg. KU Leuven - G. Huybens).

Afb. 7: Contredance (volledig) uit hs. D, nr. 11. Volksliederen, menuetten en een contredance maakten deel uit van het repertoire van de samensteller (J. Fr. Deckers?) van dit handschrift, bestemd voor het orgel van Rotem (bij de gemeente Dilsen in Limburg).

D. ORGELHANDSCHRIFT, S.D. (2DE HELFT 18DE EEUW)

In-oblong (20,5 x 16 cm); de bladzijden zijn ten dele gepagineerd: schutblad, p. 1-11, 5 niet gepagineerde bladzijden, 22 blanco (alleen notenbalken) en niet gepagineerde bladzijden, 11 niet gepagineerde bladzijden met muziek en tekst, waarvan enkele stukken omgekeerd zijn geschreven; geen watermerk; de bruin-grijze kaft draagt vooraan de plaatsnaam Rottem; aan de binnenkant: “voor d’orgel van Rotthem”; voorkant van het schutblad: “behoort aan J:Fr:De Decker”; binnenkant van de achterkaft: “12 8^{ber} [= oktober] 1787”.
Universiteitsarchief KU Leuven, P 206 (Di Martinellifonds).

Volgnr.	Pag.	Titels
1	1	Andante (2/4 - D)
2	2-3	Marcia (C - F)
3	4-5	Tempo di menuetto (3/8 - D)
4	6	Triumph (C-D)

	7	Blanco
5	8-9	<i>Menuet Locatelli</i> (3/4 - D)
6	10-11	<i>Allegro ma non troppo</i> (C - D)
7	[12]	1 ^{re} menuet (3/4 - G)
8	[12-13]	2 ^{me} menuet (3/4 - g)
9	[14-15]	<i>Menuet Libretti</i> (3/4 - G)
10	[16-17]	March (C - G)
	[18-39]	Blanco (leggen notenbalken)
11	[40-41]	<i>Contre dance</i> (2/4 - G). De muziek staat omgekeerd geschreven.
12	[42-43]	<i>Preludo</i> (C - C), <i>Avec les yeux dans le village</i> (3/8 - C), <i>Snaekery</i> (2/4 - C). De muziek staat omgekeerd geschreven.
13	[44-47]	<i>Versus tusschen Te Deum voor d'orgel van Rotthem</i> .
14	[48-50]	Muziektheoretische begrippen met een <i>Menuet</i> (3/4 - C). De muziek staat omgekeerd geschreven.

VOETNOTEN

⁽¹⁾ C. DESPORTES, *Notices sur quelques organistes belges de l'ancien régime*, in: *Etudes grégoriennes*, VIII, 1967, p. 45-110.

⁽²⁾ Dr. Charles Burney, *Muzikale reizen. Kroniek van het Europese muziekleven in de 18de eeuw*. (Moderne bewerking van de Nederlandse vertaling uit 1786), Antwerpen-Baarn, 1991, p. 142 (nr. 216 - *Kennis*), p. 134 (nr. 202 - *Vandenbosch*).

⁽³⁾ Over Van Elewyck zie: G. HUYBENS EN L. ROMBOUTS, *Nieuwe bevindingen betreffende een recente musicologische vondst. Over ridder Xavier van Elewyck*, in: *Musica Antiqua*, VII, 1990, nr. 2, p. 71-82. G. HUYBENS, *Het van Elewyckfonds*, in: *Musica Antiqua* (speciaal nummer rond de *Muzikale Schatten* van het Leuvens universiteitsarchief onder redactie van G. Huybens), XIII, 1996, nr. 1, p. 16-19. Over Di Martinelli zie: V. VERSPEURT, *De inventaris van het Di Martinellifonds*, in: *Musica Antiqua*, XIII, 1996, nr. 1, p. 12-15. G. HUYBENS EN E. SCHREURS, *T'Haegelant. Vier 18de-eeuwse muziekboekjes uit Diest*, Peer, Alamire, 1995, p. V-XVIII. (Met CD).

SUMMARY

A number of 18th century musical editions from the Southern Low Countries contain lists of subscribers. The subscribers thus identified included members of the nobility, representatives of civil and church authorities, well-to-do citizens, and of course quite a few local musicians. For this contribution the subscription lists of 9 different scores, containing over 800 names, were analysed. A selection was made of all names of organists (190), carilloneurs (11) and choirmasters (21). They shaped musical life in Southern Low Countries between 1749 and 1780.

Orgelbouw en -restauratie

LUK BASTIAENS

Het orgel van de Sint-Pieterskerk te Turnhout

I. INLEIDING

Wie de St.-Pieterskerk aan de Grote Markt te Turnhout binnenstapt, wordt getroffen door de monumentale schoonheid van het barokke interieur. In deze gerestaureerde kerk vindt men tegen de westgevel een prachtig doksaal met een rijk gesculpteerde 17de eeuwse orgelkast uit 1662. Het instrument, in origine gebouwd door de Zuid-Nederlandse orgelmaker Jean Le Royer (°1619? - + ca.1679), werd op zondag 5 oktober 1997 opnieuw in gebruik genomen, precies 27 jaar nadat de kerkfabriek een eerste overeenkomst voor de restauratie van het orgel had gesloten.

Op 15 oktober 1977 werd door Dr. E. Van Autenboer, historicus te Turnhout een historische studie ter voorbereiding van de restauratie gemaakt. In 1990 legde orgeladviseur Jef Braekmans een dossier neer dat de basis vormde voor de beperkte aanbesteding, die gehouden werd op 1 oktober 1992 en waar de jonge orgelmaker Joris Potvlieghe uit Tollembeek de opdracht kreeg toegewezen. Deze taak diende in krap 500 werkdagen te worden voltooid.

Kristiaan Van Ingelgem uit Aalst verzorgde het inspelingsconcert met werk van Gilles Jullien, Gaspard Corrette, Johann Sebastian Bach, Johann Gottfried Walther en improvisaties.

II. GESCHIEDENIS VAN HET ORGEL

Reeds in 1959 publiceerde¹ Dr. E. Van Autenboer de eerste resultaten van zijn onderzoek naar de historiek van de orgels van de St.-Pieterskerk te Turnhout. Een bron wijst op het bestaan van een orgel in 1476. Het belangrijkste archiefstuk dat werd teruggevonden en gepubliceerd, is een bouwcontract van 23 januari 1661 dat werd afgesloten met orgelmaker Jean Le Royer. Het nieuw te bouwen

orgel zou, luidens deze overeenkomst, 20 registers bevatten, verdeeld over twee klavieren met een aangehangen pedaal van 8 tonen. Reeds op 8 oktober 1664 werd Jean Le Royer ontboden om de vastgestelde gebreken te verhelpen. In 1667 en 1668 voerde Le Royer nogmaals onderhoudswerken uit. Verdere grondige herstellingen gebeurden in 1681 door koperslager Joannes van Croonenborch, in 1682 door orgelmaker Henderick Metzker uit Breda en in 1686 door Jan Dekens.

In de 18de eeuw kwamen verschillende bekende orgelmakers te Turnhout langs voor onderhoud en herstellingen:

- onderhoud door Christian Penceler in de periode 1711-1727
- onderhoud door Jacobus Verbuecken in 1741
- wijzigingen in 1743 en onderhoud (tot 1749) door Guillaume Davidt: vervanging van een vox humana door een claronbas; twee nieuwe, met palmhout beklede klavieren
- onderhoud door Jacobus Ost (tot 1755)
- herstellingen door Joannes van Overbeeck, stadsorgelmaker van Middelburg, in 1772
- restauratie door Aegidius Franciscus Van Peteghem in 1781

Verdere werkzaamheden aan het Turnhoutse orgel in de 19de eeuw en 20ste eeuw zijn de volgende:

- herstel en reinigen door J.B. Peeters in 1808
- onderhoud door Paul en zoon Hendrik van Overbeek in 1817-1825
- vernieuwing en pneumatisering door Charles Anneessens in 1888 : 3 klavieren en vrij pedaal
- reiniging van het pijpwerk door Joris in 1902; onderhoud in de oorlogsjaren
- vergroting (3m) en verlaging doksaal naar het plan van architect J. van Nieuwenhuysen in 1918
- verbouwing (o.m. speeltafel met aangezicht naar de kerk) door Joris in 1918
- electro-pneumatisering door Stevens in 1937; toestand : 45 registers, verdeeld over 3 klavieren en een vrij pedaal
- onderhoud door de plaatselijke organist Verheggen

Het orgel raakte eind de jaren '60 buiten gebruik.

III. RESTAURATIE-OPTIE

Samen met de archivalia vormen de bewaard gebleven historische onderdelen van het instrument dé elementen om een keuze te bepalen in de te nemen

restauratie-optie. Een inventarisatie van de bewaarde 17de en 18de eeuwse fragmenten van het Turnhoutse orgel levert volgende gegevens op:

17 de-eeuws :

- bouwcontract van Jean Le Royer uit 1661 met dispositie en tessituur
- positieffront in de ballustrade met pijpstokken in de drie torens en de middenvelden
- meubelfront van zowel de kastvoet (met registergaten in de stijlen naast de klaviatuuropening) als het hoofdwerk met pijpstok in de middentoren
- alle snij- en beeldhouwwerk van het positief en hoofdwerk
- sporen in de hoofdwerkkast van zes windladesteunen waaruit de breedte en de verdeling van de Le Royer-windladen af te leiden is
- sporen van bladgoud op de hoofdwerkkast
- pijpwerk :

HW:	Bordon 16':	F.G.A-c3
	Holpype 8':	quasi volledig
	Fluyte 4' :	C.D.E.F.G.A-h'
	Nazard 2 2/3':	quasi volledig
	Superoctave 2':	C.D.E.F.G.A-f°

RW: Cleyne fluyten 2':d°-c1

Teruggeplaatste originele friesen met houtsnijwerk bovenaan de zijwanden, die bij latere verbouwingen in de verbreding van het front terecht kwamen, gaven een preciese indicatie van de originele (en huidige) kastdiepte, die 85 cm. bedraagt. Daarnaast werden aan de stijlen van de hoofdwerkkast sporen teruggevonden van de verdeling van de middenvelden, zodat de kast ook zijn originele frontvormgeving terugkreeg.

Tussen de stijlen van de middentoren is een regel teruggevonden met sporen van zwaluwstaartverbindingen. Hieruit kon de breedte van de twee grootste zestienvoets bourdonpijpen worden afgeleid.

18de-eeuws :

- pijpwerk:

RW:	frontpijpen:	C-a° van het positief
	Holpype 8':	volledig
	Fluyte 4':	volledig
	Octaave 2':	c°-h'
Echo:	Holpype 8':	c°-a2
	Fluyte 4':	g°-ais1

Uit onderzoek blijkt verder dat de 18de eeuwse viervoets frontpijpen van het rugwerk naar mensurering nauw aansluiten bij de nog originele viervoets

frontpijpen van het Le Royerorgel te Leerbeek. Ook de Holpype 8' en de Fluyte 4' van het rugwerk sluiten qua mensurering nauw aan bij het Le Royerpijpwerk.

Jef Braekmans, ontwerper en adviseur bij deze restauratie, verantwoordt in de inspelingsbrochure van 5 oktober 1997 de genomen optie als volgt :

"Een zuivere terugkeer naar de toestand anno 1661 bleek niet opportuun. Hierdoor zou de stijlevolutie van de 18de eeuw genegeerd worden en zou een belangrijk deel van het goede pijpwerk buiten gebruik gebleven zijn. Bovendien zou dit een instrument opleveren dat in verhouding tot de niet onaanzienlijke kerkruimte eerder klein zou uitvallen. Het ontbreken van een zelfstandig pedaal en het terugvallen op een verkort octaaf zou vanuit oogpunt van hedendaags orgelspel en literatuurkeuze een te grote beperking inhouden. De keuze van een driemanuig instrument met een zelfstandig pedaal was dan ook de meest ruime optie welke kon genomen worden."

Met deze redenering hoeft geen enkel instrument nog terug naar een originele toestand. Welk instrument heeft immers na de bouw geen enkele wijziging meer ondergaan die valabel genoeg wordt geacht om niet terug te keren naar het originele concept? Stellen we ons voor dat deze redenering ook zou gevolgd zijn voor het Goltfuß-instrument van Leuven of het Ancion-orgel te St.-Truiden. Ook deze instrumenten bezitten een verkort octaaf en geen zelfstandig pedaal... Vooral de laatste zinnen van voormeld citaat doen terugdenken aan praktijken die tot de jaren '70 in Vlaanderen vrijwel consequent werden toegepast. De zogenaamde "beperkingen" van het historisch instrumentarium werden toen ook als argument ingeroepen om de orgels aan te passen aan de noden en gebruiken van de hedendaagse liturgie en concertpraktijk. Kan een zogenaamde "beperking" geen rijkdom en creatief omgaan met het instrument inhouden? Is de 17de eeuwse orgelliteratuur ondergeschikt aan de latere partituren?

Zijn we vrij goed ingelicht over het originele 17de-eeuwse concept, dan zijn we dit zeker niet over de verschillende 18de-eeuwse herstellingen en verbouwingen. Enkel in de overeenkomst met Guillaume Davidt uit 1743 is

Afb. 9: Cornet gereconstrueerd naar voorbeeld van Cuers (1668), hier echter met dubbele terts

© Wenceslaus Mertens

precies genoteerd wat gewijzigd werd.

In de realisatie van Turnhout werd niet enkel een hypothetische 18de eeuwse toestand gecreëerd, meer nog: het orgel werd uitgebreid met een derde klavier (echo) en een vrij pedaal naar late 18de-eeuwse stijl: een concept dat in de St.-Pieterskerk te Turnhout nooit in de 18de eeuw heeft bestaan! Het oorspronkelijke orgel van 20 registers werd thans uitgebreid tot een instrument van 40 spelen. Het resultaat is dan ook een instrument dat haast uit zijn voegen barst met overvolle windladen, moeilijk aan te leggen mechanieken, afvoeringen en lade-uitbreidingen voor de vergrote tессituur in het groot octaaf en een naar verhouding te diep uitgebouwd rugwerk. Nieuwe registers werden gekopieerd naar orgelmakers uit de 18de eeuw die wellicht enkel het instrument onderhielden. Dat zij hun stempel zouden hebben gedrukt op de klankgeving is niet aan te tonen.

Terugkeren naar de Le Royer-toestand zou pas een echte uitdaging zijn geweest. De vele historische elementen die nog aanwezig waren, het originele bouwcontract en niet in het minst de orgelkast zelf, zouden belangrijke uitgangspunten hebben gevormd bij een reconstructie die een uitermate belangrijke bron zou geweest zijn om de de speel- en uitvoeringspraxis van de 17de-eeuwse orgelliteratuur te toetsen. Een grondige analyse van nog bestaande instrumenten van de orgelbouwersfamilie Le Royer of restanten ervan (Lede, Leerbeek, Hamme en Cuers (F)) en andere 17de-eeuwse orgelfragmenten, zouden wellicht nog vele interessante elementen hebben aangebracht.

Orgels die terug werden gebracht naar een 18de-eeuwse toestand zijn in Vlaanderen reeds ruim aanwezig. Voor het orgel uit de St.-Pieterskerk werden de duidelijk gekende en beproefde 18de eeuwse paden bewandeld. Dat het 17de-eeuwse Vlaamse orgellandschap nog maar karig is gerestaureerd (St.-Truiden, Ancion, 1644; Leuven, Goltfuß, 1690) kon bovendien nog een argument zijn om het instrument van Turnhout terug naar de originele toestand te brengen.

Wie de inspelingsbrochure aandachtig leest, verneemt naast lofbetuigingen ook bedenkingen op de genomen restauratie-optie te Turnhout. Eén paragraaf uit de inspelingsbrochure willen we de lezer omtrent de hier gevoerde problematiek niet onthouden³:

"[...] Enkel en alleen wanneer bij een orgelrestauratie van een stijlzuiver concept wordt uitgegaan kan een instrument gerealiseerd worden, dat karakter uitstraalt en waarop aangepaste literatuur op een overtuigende wijze uitgevoerd kan worden. Hiermee zijn we dan aanbeland bij een derde strekking, waarvan de aanhangers streven naar een stijlzuiver restauratieconcept. Stijlzuiverheid bij orgelrestauratie betekent dat een orgel - dat in vele gevallen door de tijd heen van zijn oorspronkelijke,

homogene schoonheid werd beroofd - naar een stijlzuivere fase uit zijn bestaan wordt teruggebracht. Inderdaad, stijlzuiverheid impliceert dat kieser met orgelliteratuur dient omgesprongen te worden, maar betekent geenszins dat een orgel onbruikbaar wordt voor het vertolken van literatuur uit andere streken of andere periodes. De schoonheid en eerlijkheid die via een stijlzuiver concept verkregen wordt, is zoveel kostbaarder dan eender welk voordeel een "amalgaminstrument" ons zou kunnen bieden."

IV. RESTAURATIE

Het instrument was door de restauratie van het gebouw reeds geruime tijd gedemonteerd en ondergebracht in de torenkamer. Toen ook het interieur van de kerk werd gerenoveerd, maakte men van de gelegenheid gebruik om het doksaal terug te herleiden naar zijn oorspronkelijke toestand. Hierdoor kon de uitbreiding uit 1918 ongedaan worden gemaakt. De stoel van de hoofdwerkkast en de opgeknapte ballustrade met het rugwerkfront werden na de binnenrestauratie van de kerk teruggeplaatst. Het oorspronkelijke meubel werd vervaardigd door schrijnwerker Jacques De Zy. Het beeldhouwwerk werd toevertrouwd aan de Antwerpse kunstenaar Michel Catalan. Schilder Geeraert Tempels bracht op de muur achter het orgel *reflexie oft schaduw der selver orgelen aan*. De ranke hoofdwerkkast, boven de orgelkastvoet diende volledig opnieuw samengesteld te worden: een ronde middentoren en twee ronde zijtorens omsluiten de de orgelkast en tussen de torens bevinden zich twee vlakke velden die elk in twee geledingen zijn verdeeld. Oorspronkelijk waren de prospectpijpen van het hoofdwerk sprekend, behalve de twee bovenste middenvelden en de zijtorens. Thans zijn in de beide zijtorens twee pijpen sprekend gemaakt nl. de (nieuwe) Cis-Dis en Fis-Gis van het groot octaaf. De nieuwe frontpijpen van het hoofdwerk zijn van tin. De originele 17de-eeuwse frontindeling kon worden gereconstrueerd. De prospectzijde van het rugpositief heeft een sprekende middentoren en twee aanleunende, sprekende zijvelden die vervolgens zijn omsloten door twee ronde zijtorens, waarvan in elke toren drie pijpen spreken. Deze 18de-eeuwse prospectpijpen van het rugwerk zijn van lood en werden met tinfoelie bekleed.

Indrukwekkend is het lijst- en beeldhouwwerk. Bij de reconstructie van de hoofdwerkkast werden resten van bladgoud op het snijwerk teruggevonden. Jammer dat bij de restauratie delen van het sculptuurwerk niet opnieuw met bladgoud werd belegd: het had beslist de orgelkast nog meer uitstraling gegeven. Evenals bij het rugwerk werd het front gecompleteerd met nieuwe zijwanden,

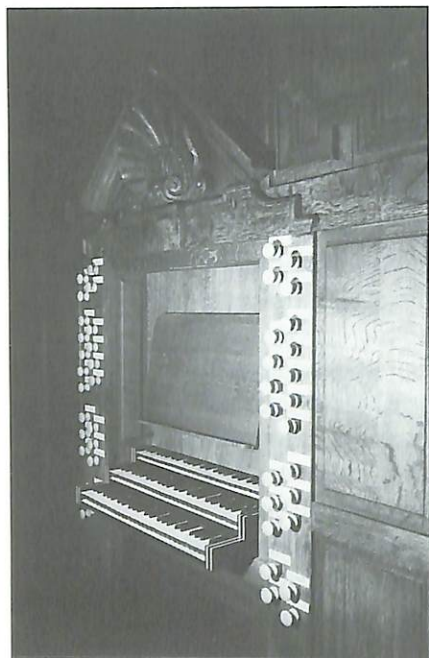
een achterwand en een nieuw dak.

Achter de hoofdwerkkast staat een nieuwe, donkere eiken pedaalkast opgesteld die vanuit de kerk te zien is achter de slankere orgelkastvoet. Hierdoor wordt de mooie ovale vorm van hoofd- en rugwerkfront deels verbroken. De vormgeving van de originele kast had men visueel beter kunnen behouden indien men de pedaalkast, zoals de westgevel, in het wit had geschilderd.

Een nieuwe windvoorziening is aangebracht: in de voet van de pedaalkast staan twee, eerder kleine magazijnbalgen opgesteld die gevoed worden door een electro-ventilator. De nieuwe windkanalen zijn vervaardigd uit eik.

Het volledige binnenwerk is nieuw. Het gehele orgel telt zes windladen met maximale registerbezetting: twee gedeelde laden voor het pedaal en voor het

hoofdwerk, één lade voor het echowerk en één voor het rugpositief. De afmetingen van de hoofdwerkladen zijn vrijwel origineel met uitzondering van de lade-uitbreiding voor de nieuwe tonen, zijnde Cis, Dis, Fis en Gis van het groot octaaf. Dezelfde tonen van de prestant 8' werden afgevoerd en tegen de respectievelijke zijwanden van de hoofdwerkkast geplaatst. Achter de klaviatuur bevindt zich een zeer groot echowerk (8 registers - tessituur c^o-d3) waardoor er erg weinig plaats was voor de aanleg van het regeerwerk. Naar het voorbeeld van het Goltfuß-orgel te Leuven werden de registerwalsen vervaardigd uit eik en achtkantig bewerkt. De nieuwe klaviatuur is gemaakt naar Van Peteghem (Haringe), met uitzondering van het pedaal dat naar Duitse voorbeelden is vervaardigd. Waarom de klaviatuur van Haringe hier model moest staan, blijft ons onduidelijk. De ondertoetsen zijn belegd met gebleekt been (en niet met palmhout zoals gestipuleerd in de onderhoudswerk van G. Davidt in 1743) en de boventoetsen met ebbenhout. De bakstukken zijn van ebbenhout en voorzien van ingelegde stroken gebleekt been. De registerknoppen zijn gedraaid uit palmhout en zijn gereconstrueerd naar de nog origineel aanwezige registerknoppen van het Le Royerorgel te Leerbeek. Deze van nature lichtgetinte houtsoort, die nogal fel contrasteert met de donkere eiken kastwand, had mooi kunnen harmoniëren met palmhouten toetsbeleg op het klavier.

Afb. 10: De naar voorbeeld van Haringe (P. en L.B. Van Peteghem, 1778) gereconstrueerde klaviatuur

© Wenceslaus Mertens

V. DISPOSITIE

De originele tessituur C.D.E.F.G.A-c3 uit 1662 werd bij de huidige restauratie gewijzigd in C-d3. De Cis, Dis, Fis, Gis en d3 dienden dus bij elk Le Royer register te worden bijgemaakt. Het echowerk (c^o-d3) en het pedaal (C-d') is nieuw toegevoegd.

Het Le Royerpijppwerk is o.m. herkenbaar aan de rode bolusbeschildering naast de soldeernaden, terwijl het 18de eeuwse pijppwerk gedeeltelijk bestreken werd met witte krijtlijm. De legering van het Le Royerpijppwerk bestaat uit ca. 96,5 % lood en 3,2% tin. De registers worden weergegeven in dezelfde volgorde als op de laden.

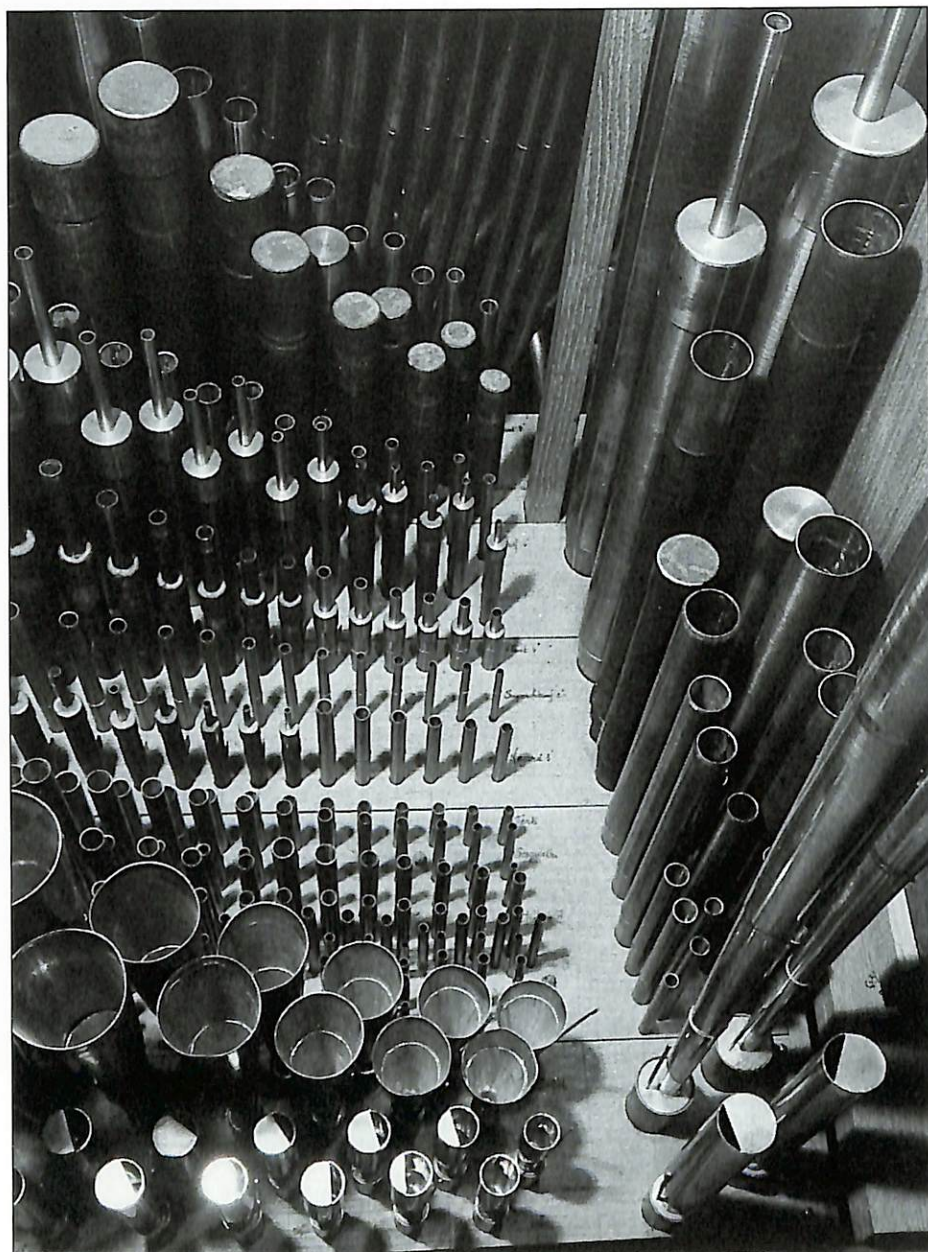
Hoofdwerk

Cornet VI	nieuw; gereconstrueerd naar het Charles Le Royerorgel (1668) van Cuers samenstelling : 8' - 4' - 2 2/3' - 2' - 1 3/5' - 1 3/5' (dubbele tert) 8': roergedekt; rest open; zeer enge fluitmensuur
Prestant 8'	nieuw; gereconstrueerd naar het Le Royerorgel uit Leerbeek originele frontindeling behouden
Bordon 16'	Le Royer; C-E, cis3 en d3: nieuw. C-h ^o hout; c'-d3 metaal; voorslagen gelijkmd
Octaave 4'	nieuw; gereconstrueerd naar het Le Royerorgel uit Leerbeek
Holpype 8'	quasi volledig Le Royer; C-Gis: hout; A-d3: metaal; vanaf c ^o roergedekt
Fluyte 4'	Le Royer; d2-d3: nieuw; volledig metaal; cilindrisch; zeer wijde roeren vanaf c ^o
Super Octaave 2'	C.D.E.F.G.A-fis ^o : Le Royer; rest nieuw
Nazard 2 2/3'	C.D.E.F.G.A-cis2: Le Royer; vanaf c2: nieuw; C-gis ^o : gedekt; ais ^o -c2 : roergedekt; rest open
Tierce 1 3/5'	nieuw; volledig open; wijd

Afb. 11: Detail van het prachtige snijwerk aan de kastvoet vervaardigd door Michel Catalon (1662)

© Wenceslaus Mertens

© Wenceslaus Mertens

Afb. 12: De windlade van het hoofdwerk

Sexquialtera II nieuw; C : 2 2/3' + 1 3/5'; prestantmensuur
 Mixtuere IV 1 1/3' nieuw; reconstructie naar Leerbeek; mensurering naar
 Cuers en Roquemaure (Jullien 1690)
 1 pijp origineel (c3).

samenstelling:

C			1 1/3	1 2/3	1/2
c°		2	1 1/3	1 2/3	
c1	2 2/3	2	1 1/3	1	
c2	4 2 2/3	2	1 1/3		
a2	4 2 2/3 2 2/3	2			

Cimbal III 2/3' nieuw; zie Mixtuere IV

samenstelling:

C				2/3	1/2	1/3
c°				1	2/3	1/2
c1		1 1/3		1	2/3	
g1		1 1/3		1	1	
c2	2	1 1/3	1 1/3			
f2	2	2	1 1/3			
a2	2 2/3 2 2					

Trompet 8' nieuw; reconstructie naar Verbuecken (Pulle, 1729); bas en
 diskant

Vox Humana 8' nieuw; reconstructie naar Verbuecken (Vosselaar, 1739)

Positief

Prestant 4' C-a°: in het front, anoniem 18de eeuw; rest nieuw
 Holpype 8' volledig oud, vermoedelijk van G. Davidt (1743);
 alle metalen kernen vernieuwd; gedekt; zeer eng
 gemensureerd Cornet III vanaf cis'; nieuw
 gereconstrueerd naar Cuers; enge fluitmensuur.
 samenstelling: 2 2/3', 2', 1 1/3'

Octaave 2' Cis,D,E,F: in het front; c°-h': pijpwerk van J. Van Overbeek
 (1772) of A.F. Van Peteghem (1781)

Fluyte 4' volledig oud, vermoedelijk van G. Davidt (1743);
 gedekt, vanaf d2 in flesvorm; zeer eng gemensureerd

Nazard 2 2/3' nieuw; C-gis° : gedekt; ais°-c2: roergedekt; rest open
 Tierce 1 3/5' nieuw; volledig open; wijd

Cleyne fluyten 2' d°-c1: vrijwel origineel Le Royer; C-a°: gedekt; ais°-c2:
 roergedekt; c°-d3: roergedekt; rest cilindrisch open
 oorspronkelijk op de hoofdwerkklade (zie contract 1661)

In de dispositie en klankgeving wordt een claironbas op het hoofdwerk als gemis ervaren. De akoestiek van de kerk maakt veel goed en geeft het orgel uitstraling en zeggingskracht. In het klankbeeld overheerst de diskant.

Al bij al was deze eerste, naar Vlaamse normen zeer grote en complexe opdracht voor orgelmaker Joris Potvlieghe niet gemakkelijk. Opmerkelijk is de grote zorg, zin voor afwerking en precisie waarmee is gewerkt. Het resultaat is ruim behoorlijk te noemen en doet vele verwachtingen rijzen voor de restauratie- en nieuwbouwprojecten die op stapel staan.

data orgelbezoek : 1 april en 26 augustus 1998

JEAN LE ROYER²

Jean Le Royer stamt uit een orgelmakersfamilie uit de 17de eeuw. De familie is afkomstig uit Namen maar vestigde zich naderhand te Brussel. Van de stamvader Nicolas I weten we zeer weinig; hij restaureerde o.m. het orgel van de St.-Walburgakerk te Veurne. Zijn zoon Nicolas II volgde Langhedul

BOUWCONTRACT

De orginele dispositie volgens het bouwcontract van 1661 luidt als volgt:

*een prestant van 8 voeten int groot clavier
een bordon van 16 voet.
octaave van 4 voet.
de super octaave van 2 voet.
de micxtuere van 4 pypen
de cimbal van 3 pypen
de corneth van 7 pypen
de holpyp van 8 voet.
de fluyte van 4 voet.
de nazar van 3 voet.
de trompeth van 8 voet.
de schalmeyen van 4 voet.
de cleyne fluyten van 2 voet.*

*Item ide register vande stoel ofte tweede clavier een prestant van 4 voet.
de holpype van 8 voet.
de fluyte van musycq 4 voet.
de sewquestaltera 2 pypen
de mixtuere van 3 pypen
tierce, sufflet
een cromhoren van 8 voet.
Tramblant Nachtengael
8 pedael werckende aen het clavier van bovenen.
Item den register dat beyde de clauwieren tsaemen spelen ende datte clauwieren sullen moeten hebben vyffenvier tich toetsen ende te moeten leveren vier blaesblacken, naer propoortie der voors. orgelen ende de circuite vande oxaele.*

als orgelmaker op aan het hof. Nicolas II Le Royer bouwde verschillende orgels w.o. het instrument te Lede (1642-43) en Leerbeek. Zijn broer Charles Le Royer vindt zijn werkterrein in Zuid-Frankrijk waar hij o.m. een orgel bouwt voor de kerk van Cuers (1668). Jean Le Royer, zoon van Nicolas II spreidt zijn werkterrein over een groot deel van de Zuidelijke Nederlanden m.o. nieuwe orgels te Turnhout (1662), Doornik, St.Nicolas, Gent, abdij der Citrinen (1668), Brussel, St.-Goedele, klein orgel (1673), Mechelen, Augustijnenklooster (1671), Gent, St.-Jacobskerk (1674), Brussel, hofkapel (1675). Daarnaast voerde hij verschillende herstellingswerken uit.

VOETNOTEN

⁽¹⁾ Dr. E. VAN AUTENBOER, *Meester Jean le Royer bouwt een orgel voor de St. Pieterskerk te Turnhout* (1662), in: *Taxandria*, dl. 31-32, 1959-60, p. 106-109 en in: *De Praestant*, X, 1961, nr. 4, p. 89-91.

⁽²⁾ A. DESCHREVEL, *Royer, Le*, in: *Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen*, dl. V, Brussel, 1974, p. 145. - G. POTVLIEGHE, *Vroege barok in Vlaanderen en Brabant*, in: *De Orgelkunst in de Nederlanden van de 16de tot de 18de eeuw*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1971, p. 194-195.

⁽³⁾ W. MERTENS, *Joris Potvlieghe en zijn visie op orgelrestauratie*, in: *Jean Le Royer-orgel St.-Pieterskerk Turnhout*, inspelingsbrochure uitgegeven t.g.v. het inspelingsconcert van 5 oktober 1997.

PATRICK ROOSE

Overwegingen bij een restauratie Het orgel van de Sint-Pieterskerk in Turnhout

Het begrip "restauratie" kan meerdere ladingen dekken. De bekende Franse dictionnaire "Le Petit Robert" schreef in 1825: *restaurateur = artisan spécialiste qui remet en état des œuvres d'art ou objets de caractère artistique*. Nu sinds enkele decennia ook het begrip monumentenzorg zijn intrede heeft gedaan, wordt dit "remettre en état" wat strikter omschreven, maar geen enkele definitie kan een sluitend recept geven voor een in concreto te nemen restauratie-optie. Teveel parameters spelen hierin mee, en het zal duidelijk zijn dat er bij van aard verschillende disciplines, waaronder bijv. de orgelrestauratie, ook verschillende aspecten zijn waarmee rekening moet gehouden worden. Zo heeft het bij orgels slechts in uitzonderlijke gevallen zin om louter "conserverend" op te treden en hun functie tot een museaal bestaan te beperken. Bovendien bestaat er heden ten dage bij de burgers en hun vertegenwoordigers-politici een sterke vraag ten aanzien van monumentenzorg om alle monumenten zo functioneel mogelijk ten dienste te stellen van de gemeenschap, omdat dit niet meer dan billijk is en tevens om de financiële inspanningen die de diverse overheden leveren te rechtvaardigen.

Het is in die optiek dat de regelgeving (bij beschermde monumenten) i.v.m. met het huidige stelsel van restauratie-premie verplichtend voorziet in een voorafgaandelijke overlegbijeenkoms waarbij alle wettelijk betrokken instanties de koppen bij elkaar steken. Dit zijn: de Vlaamse Gemeenschap (die bevoegd is voor Monumentenzorg en voor 60% van de subsidiëring instaat), het Provinciebestuur (verleent 20% en houdt controle, zowel wat het administratief dossier betreft als wat betreft het voogdijschap van de Gouverneur over de Kerkfabrieken), de Gemeente (verleent 10% en laat zich meestal vertegenwoordigen door haar Technische Dienst én haar Schepen van Cultuur), en last but not least de Kerkfabriek, die zelf ook nog 10% moet betalen en de uiteindelijke gebruiker is; de Kerkfabriek laat zich in het overleg bijstaan door de door haar aangestelde ontwerper-orgeldeskundige, en veelal ook door haar organist.

In veel gevallen is de te nemen restauratie-optie klaar als een klontje en hoeft er nauwelijks discussie gevoerd te worden over dat onderdeel van het

dossier. Soms echter, en dit was nu net het geval in Turnhout, staat men voor een zeer diffuse toestand, waarin slechts grondige feitenkennis en materiëel onderzoek klaarheid kunnen brengen. Hierbij is het niet uit te sluiten dat meer dan één optie naar boven komt drijven. Het is dan aan de overlegvergadering om, geheel volgens haar legale opdracht, een keuze te maken. Deze manier van handelen kan bezwaarlijk ondemocratisch genoemd worden en het is dan ook niet meer dan logisch dat de genomen beslissingen loyaal moeten uitgevoerd worden.

Dat laatste betekent dan weer niet dat het ten uitvoer gelegde dossier een onwrikbaar gegeven is: vragen en desiderata die tijdens de werken opduiken moeten ter discussie kunnen komen; zo werd in het geval van Turnhout, na overleg, aan de restaurateur toegestaan een aantal 17de-eeuwse elementen te reconstrueren, echter met dien verstande dat de fundamentele bouwoptie niet kon gewijzigd worden. (Een te grote ommezwaai is overigens ook administratief niet mogelijk: wanneer een "nieuw" dossier zou ontstaan is reglementair een heraanbesteding nodig, zoniet zouden er - terecht - klachten kunnen neergelegd worden wegens concurrentievervalsing.)

Na veelvuldige gesprekken - waarbij dan nog aan een aantal betrokkenen van het gemeentebestuur moest duidelijk gemaakt worden dat de Stevens-toestand van 1937 onmogelijk kon gehandhaafd worden - werd aangenomen dat een terugkeer naar de originele toestand van 1662 zoniet onmogelijk, dan toch al te zeer hypothetisch zou geweest zijn, en in die zin heeft de ontwerper dan ook zijn bestek opgemaakt.

Volgende elementen werden hierbij in overweging genomen:

- Het enige dat ons inlicht over de (vermoedelijke) toestand van 1662 is een archiefstuk, nl. het contract met orgelmaker Le Royer; dergelijke overeenkomsten werden echter soms niet naar de letter uitgevoerd: zo bijv. blijkt dat er ook nog een Terts moet geplaatst zijn die in het contract niet voorkomt.
- De kerkruimte van 1662 verschilt aanzienlijk van de huidige: In 1739-40 werd de kerk aangepast volgens plannen van J.P. van Bourscheit jr., de middenbeuk werd verhoogd, twee zijbeuken werden aangebouwd en de kruisbeuk vergroot naar het westen en het oosten toe (bron: Gids voor Vlaanderen, uitg. VTB/VAB, 1995). Het is overigens niet bekend of het Le Royer-orgel voor een koordoksaal of voor een westerdoksaal geconcipieerd was.

- Windladen van Le Royer waren er niet meer; het totale volume aan historisch pijpwerk bedroeg nog amper 20%. Mede door het ontbreken van voldoende vergelijkingsmateriaal, zou een reconstructie als zeer zwaar hypothetisch kunnen bestempeld worden.

De inbreng van orgelmakers als Penceler (en diens opvolgers Verbuecken) en

David zijn in werkelijkheid veel ingrijpender geweest dan uit de summiere archiefnotities mag blijken. Alleen al de ingreep door Ægidius-Franciscus van Peteghem zou - indien deze toestand van 1780 behouden ware - een terugkeer naar Le Royer zinloos gemaakt hebben; de werken kostten 1800 gulden (ter vergelijking: voor 2200 gulden leverde Van Peteghem reeds een flink 2-klaviers orgel), wat betekent dat minstens windladen, tractuur en klaviatuur vernieuwd werden alsook een deel pijpwerk.

- De gehele bewaarde kastvoet, met ook nog de registergaten, en zelfs enkele ornamenten aan de overgang naar het front, is een constructie uit begin van de 18de eeuw; dergelijk gegeven "wegrestaureren" zou totaal indruisen tegen de gedragscodes binnen de hedendaagse monumentenzorg.

- De kans lag open om rekening te houden met de volkomen legitieme aspiraties van de opdrachtgever (nl. de stad Turnhout die het orgel eventueel in het muziekonderricht en concertleven wil inschakelen) en van de vaste organist die niet gebaat is met een instrument dat in de huidige ruimte liturgisch niet kan voldoen en ook het speel-repertoire zeer beknot; in die context zou de wedersamenstelling van een 2-klaviers orgel met verkort octaaf en aangehangen pedaaltje, en in stemming met veel rene tertsen (middentoons? niemand weet welke stemming Le Royer toepaste), weinig opportuun geweest zijn.

Er werd aldus geopteerd om, met volle respect voor al het belangrijke historisch materiaal - ook al dateerde het niet allemaal uit de oorspronkelijke bouwperiode - terug tot een waardige en stylistisch verantwoorde instrumentale eenheid te komen, met ruime gebruiksmogelijkheden.

Op die manier kon ook nog het resterende pijpwerk van Penceler en vooral dat van G. David (dat uiterst zeldzaam is, bijv. het ganse Rugwerkfront) behouden en geïntegreerd worden. Van Van Peteghem schoot alleen nog een onvolledige mixtuur over, maar ook die werd niet naar de smeltkroes verwezen. De ontwerper heeft hiermee, in nauw overleg met de afgevaardigde van de *Afdeling Monumenten en Landschappen*, en rekening houdend met alle betrokken partijen, een welbewuste keuze gemaakt voor een concept in 18de-eeuwse stijl, waarbij echter geenszins kan gesteld worden dat Le Royer nu van de kaart geveegd is.

Toen het orgel van de Sint-Pieterskerk in Turnhout in 1987 gedemonteerd werd met het oog op de kerkrestauratie, was het nog slechts een hybridisch en verhakkeld geheel, vooral als gevolg van ingrijpende transformaties tussen 1888 en 1937 (Ch. Anneessens, Joris, Stevens). Ook het meubel was meermaals aangepast, zowel door orgelrenovaties als door wijzigingen aan het doksaal. Als gevolg van de demontage trof de ontwerper van het restauratiedossier enkel een onoverzichtelijke hoeveelheid onderdelen (in feite alleen de fronten) aan,

waarvan geen enkel plan bestond en waarvan enkel het front grosso modo traceerbaar was; pas toen de werken in uitvoering gingen werd een (elders verwerkte) fries ontdekt, die de vermoedelijke originele kastdiepte aangeeft; na overleg kon de orgelbouwer aldus de originele kastdiepte reconstrueren, wat echter een kleine dispositieinkrimping noodzakelijk maakte. De deskundige van monumentenzorg en de ontwerper stelden bovendien ook vast dat de tussenvelden in het HW-front in origine (en tot c1720?) verdeeld waren in twee niveau's; ook voor deze reconstructie werd geopteerd, echter met gevolg dat de voorziene pyramidale hoofdwerk-opstelling (een situatie die ook reeds begin 18de e. ontstaan was) diende verlaten te worden.

In het verlengde van de reconstructie van kastdiepte en frontindeling (cfr. supra) - werden op initiatief van de restaurateur windladen gemaakt volgens de Le Royer-opstelling en met verkort octaaf; als gevolg daarvan dienden de C#, D#, F# en G# (alsook de c#³ en d³) in de zijtorens opgesteld te worden.

Belangrijk om weten is dat alle pijpwerk dat als van Le Royer te identificeren was, gerestaureerd werd, aangevuld (o.m. naar model van Lede) en gegroepeerd op het Hoofdwerk. De mixturen en Cornet zijn in dezelfde stijl uitgewerkt, alhoewel blijkt dat de elders opgemeten mensuren eigenlijk niet ten volle passen in Turnhout (Lede, Leerbeek en Cuers zijn immers veel kleinere orgels, met nog engere maten). Omdat geen Le Royer-tongwerken bekend zijn werd uitgekeken naar een stijl die in het Kempense orgellandschap past, en werden Penceler/Verbuecken-kopieën gemaakt.

Al roept het Hoofdwerk zeer sterk een Le Royer-klankbeeld op, echter net door die tamelijk enge mensuren en door de grote kerkruimte komt het niet zeer fors over. Al het andere pijpwerk, oud en nieuw, kreeg een hierbij zo goed mogelijk aansluitende klankgeving. De gekozen stemming is in overeenstemming met het midden- tot laat-18de-eeuwse concept.

In Vlaanderen is geen oudere 3-manualige klaviatuur bewaard dan die te Haringe; liever dan een imaginaire reconstructie werd voor het Turnhoutse orgel gekozen voor een kopie van iets wat deugdelijk is. Dezelfde redenering werd gevolgd bij alle overige te realiseren onderdelen.

De opstelling van meubel en orgel zijn erg gehypothetheerd geweest door de ongunstige opstelling die door het eigenzinnig "gerestaureerde" terrasvormige doksaal opgedrongen werd; de twee trekstangen waaraan dit doksaal ophangt zijn een hinderpaal van formaat geweest.

Het bewijs dat de gemaakte keuze één van de goede is, wordt geleverd door het feit dat een stylistisch samenhangend en goed klinkend instrument is tot stand gebracht, waarin aan de Le Royer-relicten overvloedig recht is gedaan, en dat verder enkel tevreden opdrachtgevers en gebruikers heeft opgeleverd.

In Memoriam

Georges Verschueren (° 1948 - + 1998)

Nadat de Vlaamse orgelbouwsector reeds getroffen werd door stopzetting van enkele bedrijven, vernamen we thans het tragisch overlijden van orgelbouwer Georges Verschueren, op amper 50-jarige leeftijd.

De Verschueren-bedrijvigheid in België nam aanvang in 1937, toen Emile Verschueren (1908-1985) vanuit Heythuysen (NL) een filiaal kwam leiden in Tongeren. In feite nam hij het werkterrein van C. Leijser over; een van de eerste orgels (Zichen, 1938) is nog gesigineerd "Huis Leyser & Verschueren / Ateliers voor Kerkorgelbouw / Tongeren L.". In 1954, na het overlijden van vader Leo Verschueren, stichter van het moederbedrijf, wordt het Tongerse bijhuis onafhankelijk van Nederland. Vooral na de Tweede Wereldoorlog heeft "Miel" Verschueren heel België en een stuk buitenland veroverd met goedkope - unit-systemen! - seriematig vervaardigde instrumenten, met pneumatische en elektrische tracturen.

Zijn zoon Georges Verschueren (°19 jan. 1948 - +12 okt. 1998) nam de leiding over in 1974. Aanvankelijk voortbroderend op de werkwijzen van zijn vader, evolueerde Georges Verschueren naar de ambachtelijke orgelbouw, met respect voor historisch materiaal, aanvankelijk weliswaar zonder strikte reconstructie naar de originele toestand. Ook in de nieuwbouw werd meer en meer volgens gezond vakmanschap gewerkt. Vooral de laatste jaren zijn enkele appreciabele restauraties gerealiseerd : te Kanne, Gruitrode en in het bijzonder Lommel (Clerinx-orgels) en Sint-Pieters-Voeren (Pereboom & Leijser). De aangevatte restauratie van het orgel te Bilzen - een zeldzaam werk van J.J. Brammertz uit 1708 - liet het allerbeste verhoppen; het genoeg dit fraaie werk te mogen voltooien is Georges Verschueren niet gegund geweest.

PATRICK ROOSE

Besprekingen

CD's

Johann Sebastian Bach auf den Orgeln seiner Heimat (Vol. 4) door JOZEF SLUYS aan het Volckland-Hesse orgel te Mühlberg
Uitgave: René Gailly, CD 87 148 (1998)

De reeks *Johann Sebastian Bach auf den Orgeln seiner Heimat*, een idee van René Gailly, is een schitterend initiatief dat alle lof verdient. In 1993 kwam het Silbermann-orgel van Ponitz aan de beurt (Vol. 1, CD 87.032) en het jaar daarop dat van de Dom te Freiberg (Vol. 2-3, CD 87.028-29), steeds met Jozef Sluys aan het orgel.

Op de huidige CD komen de volgende composities van de meester van Leipzig voor: vier *Praeludia* en *Fugae* (in C, BWV 545; in c, BWV 549; in f, BWV 534; in a, BWV 542), de Trio-sonate nr 1 in Es, BWV 525 en zes koraalpreludes (*Wo soll ich fliehen hin*, BWV 694; *Nun freut euch*, BWV 734; *Nun komm der heiden Heiland*, BWV 699; *Wer nur den lieben Gott*, BWV 691; *Lob sei dem allmächtigen Gott*, BWV 704; *Herr Jesu Christ*, BWV 709).

Het orgel van de barokke Sint-Lucaskerk te Mühlberg (Thüringen) werd in 1729 door Frantz Volckland uit Erfurt gebouwd. Een eeuw later werden door Ernst Siegfried Hesse uit Dachwig naar de smaak van de tijd een aantal wijzigingen aangebracht. Ook in de 20ste eeuw gebeurden nog ingrijpende veranderingen, doch in 1995-97 werd het instrument grondig gerestaureerd en terug in de toestand van Volckland en Hesse gebracht.

De opname die Jozef Sluys op 7 en 8 juli 1997 op dit historisch instrument heeft gerealiseerd is de eerste sinds de restauratie. Hiermede heeft de organist van de Brusselse Sint-Michielskathedraal eens te meer een merkwaardige prestatie afgeleverd en is hij goed op weg om het integraal orgeoefwerk van Bach op CD vast te leggen en dat op historische instrumenten uit Bachs omgeving, de droom van elke organist. Eveneens alle lof voor de voorbeeldige bijgaande tekst van Allen James. (B.H.)

Partituren

NAJI HAKIM. *Pange lingua*
Uitgave: Leduc, 175, Rue Saint-Honoré 75040, Paris Cedex 01, AL 29129

Gecomponeerd op bestelling van het festival van Ingolstadt (D), is deze fantasievolle compositie gebouwd op de hymne van Sacramentsdag, het *Pange lingua* op tekst van Thomas van Aquinus. Het orgelwerk bestaat uit zes variaties met het: *Pange lingua* als een ornamenteel duo op de cornet, *Nobis*

natus als een korte toccata op het tutti, *in supremae nocte coenae* als een rustig koraal, *Verbo caro* met contrasterende motieven, alternerend met het gregoriaans; *Tantum ergo* dat het gregoriaanse thema in octaven in het pedaal scandeert terwijl staccatissimo-akkoorden zorgen voor een puntige Franse ouverture-ritmiek, *Genitori genitoque* in een rhapsodische vorm als een brillante slotdans. (K.D.)

NAJI HAKIM. *Te Deum*

Uitgave: UMP, 42 Rivington Street, London EC2A 3BN

Deze extraverte compositie werd gecomponeerd op bestelling van Wolfgang Sieber, organist aan de *Hofkirche* te Luzern, die ook voor de creatie instond. In grote lijnen wordt de constructie en de melodie van het gregoriaanse *Te Deum* gevolgd. Het is een ééndelige compositie die opent met het gregoriaanse thema, uitgewerkt als een briljante fanfare, overgaand in het *Te aeternum patrem* met litanie-achtige figuren die het *Sanctus* motief als acclamatie laten horen. Het *Tu Rex gloriae* met zijn wervelende ritmen vloeit over in het rustige *Te ergo* met een canon in het pedaal. Daarna herneemt het beginkarakter op *Per singulos* om te besluiten met *In te, Domine, speravi* als een bruisende toccata. (K.D.)

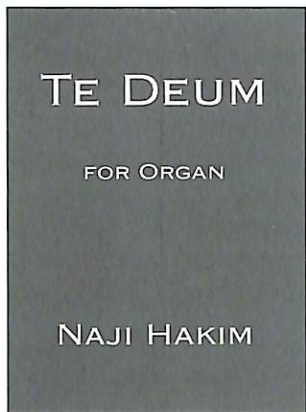
In de reeks *Incognita Organo*, uitgegeven door EWALD KOOIMAN bij *Harmonia* verschenen volgende delen:

ALEXIS CHAUVET (1837-1871). *Noëls*. DI. XLIII

Deze voor het eerst in een moderne uitgave toegankelijk gemaakte *Noëls* van Alexis Chauvet zijn afkomstig uit de in 1869 gepubliceerde *9 Offertoires de caractères gradués pour l'Avent et le Temps de Noël pour orgue sans pédales ou harmonium*. Deze werkjes zijn opgedragen aan Camille Saint-Saëns. (L.B.)

JOHANN KRIEGER (1652-1735). *Orgelwerke*. DI. XLV

Ewald Kooiman maakte in deze bundel een selectie van orgelwerken w.o. praeludia, een toccata, een fantasia en een fuga van de organist en muziekdirecteur van de Johanneskirche in Zittau. Vooral in de toccata komt, naar Zuid-Duitse verhoudingen, een opvallend groot gebruik van het pedaal voor zoals we dit kennen in de Noord-Duitse orgeltoccat. (L.B.)

(Aan deze rubriek werkten mee Bernhard Huys, Kamiel D'Hooghe en Luk Bastiaens)

DE ORGELMAKERS VAN HERSELT
De geschiedenis van vier generaties orgelmakers — op zes orgels.

Een nieuwe CD met 74 minuten muziek en een tekst- en fotoboekje van 16 bladzijden vertellen de geschiedenis van Pels-D'Hondt Orgelbouw uit Herselt.

De **organisten** Agnes Armstrong, Luk Bastiaens, Antoon Fauconnier, Kurt Lueders, Carl Van Eyndhoven en Kristiaan Van Ingelgem spelen op de **orgels** van Verrebroek (1751), Zoutleeuw (1910), Mol (1959), Massenhoven (1969), Wezemaal (1970) en Lebbeke (1994) **composities** van Bach, Böhm, Couwenberg, Dupré, Gershwin, Guilmant, Le Bègue, Lemmens, Loret, Meulemans, Swinnen, Walther en Zachow.

U kunt de CD voor 550 frank (incl. verzending) bestellen bij Pels-D'Hondt, Dorp 73, 2230 Herselt.
Telefoon: 014-54 46 58 — fax: 014-54 14 93
gerard@pels.be — www.pels.be

PELS D'HONDT
ORGELBOUWERS SINDS 1892

Mededelingen

Kristiaan Seynhaeve winnaar internationaal César Franck Concours te Haarlem

In de Kathedrale Basiliek St.-Bavo werd voor de achtste maal het Franck Concours gehouden. 34 kandidaten uit Europa, Rusland, Korea en Amerika hebben zich aangemeld. Na selectie bleven over: 5 Nederlanders, 2 Fransen, 1 Duitser, 1 Belg en 1 Koreaanse.

Laureaten: Kristiaan Seynhaeve (B) eerste prijs, Jörg Endebroek (D) tweede prijs en Lionel Avot (F) derde prijs. J. Endebroek won tevens de Tournemire-prijs.

Albert de Klerk ontvangt de AGEK-koorprijs

De tachtigjarige vitale Nederlandse organist van Vlaamse huize Albert de klerk ontving op 3 oktober de AGEK-koorprijs. AGEK is *Arbeitsgemeinschaft Europäischer Chorverbände*. Intussen vernam de redactie van *Orgelkunst* het overlijden van Albert de Klerk op 2 december 1998 te Haarlem. In het volgende nummer wordt aan hem een *In memoriam* gewijd.

Bernard Bartelink onderscheiden tot Officier in de orde van Oranje Nassau

Het 75-jarig bestaan van het Adema/Schreurs-orgel (81 registers) in de Kathedrale Basiliek St. Bavo te Haarlem krijgt onder de stuwende kracht van B. Bartelink grote uitstraling. Op 26 september laastleden speelde hij het jubileumconcert. Bij deze gelegenheid ontving hij de hoge onderscheiding omwille van zijn pedagogische en compositorische verdiensten.

Lemmensinstituut Leuven 120 jaar

Ter gelegenheid van het 120-jarig bestaan van het Lemmensinstituut te Leuven wordt van 4 tot 6 januari 1999 een orgelfestival georganiseerd waaraan alle orgeldocenten van het instituut hun medewerking verlenen. Het gerenoveerde Klaisorgel zal door vier bespelingen worden voorgesteld. Daarnaast komen ook het Italiaanse Ragone-instrument, het Schijven-, Formentelli- en Marcussenorgel in het orgelfestival aan bod.

Jean-Pierre Steijvers, finalist in "Grand Prix de Chartres"

De jonge Nederlandse organist J.-P. Steijvers uit Heythuysen was één der vier finalisten van het prestigieuze 16de *Concours International d'Orgue* te Chartres.

Fernando Germani (* 5 april 1906), gestorven op 10 juni 1998

Deze beroemde Italiaanse orgelvirtuoos werkte als leraar orgel aan de *Accademia di Santa Cecilia* te Rome, waar hij ook organist was aan de St.-Pietersbasiliek. Hij vertolkte het volledige orgelrepertoire van Bach, Franck en Reger, liefst uit het hoofd. In 1939 publiceerde hij ook een vierdelige orgelmethode.

Clément Loret (1833-1909) orgelwerken op CD, organist Jean-Luc Salique (F)

Clément Loret oeuvres pour orgue, volume I, COR 324801, Disques Coriolan, chemin des Ourtets 11000 Carcassonne (Série "Orgues en Languedoc-Rousillon"); vertolkt op het Cavaillé-Coll-orgel (1853) van de collegiale kerk *St-Jean* te Pézenas.

Agenda

Radio 3, elke zondagmorgen om 11 u; Orgelmagazine

DECEMBER

- vr 11 20.00 u Brussel, Protestantse kapel, Andrea Marcon (I)
zo 13 16.00 u Grimbergen, Abdijkerk, Kamiel D'Hooghe en Gregoriaans Abdijkerk
za 19 20.15 u Engsbergen-Tessenderlo, Sint-Luciakerk, Luc Ponet en M. Mellaerts, trompet
za 19 19.30 u Gent, St.-Baafskathedraal, Edward de Geest en orkest o.l.v. Jo Van Eetvelde

JANUARI

- di 05 20.00 u Leuven, Lemmensinstituut, Chris Dubois en Reitze Smits
wo 06 20.00 u Leuven, Lemmensinstituut, Luk Bastiaens en Joris Verdin
do 07 20.00 u Leuven, Lemmensinstituut, Peter Pieters en Luc Ponet
za 16 17.30 u Brussel, Koninklijk Conservatorium, Kamiel D'Hooghe

MAART

- zo 21 16.00 u Antwerpen, Protestantse Kerk (Lange Winkelstr.), Kamiel D'Hooghe

TE KOOP Flentrop orgel

ca 1955
neo-barok
14 registers
2 klavieren + pedaal

Voor verdere inlichtingen :
Paleis voor Schone Kunsten :
02/507.82.08

Een interessant orgel wordt
degelijk gemaakt, graag bespeeld
en goed onderhouden.

PIETER VANHAECKE
STEMMEN EN ONDERHOUDEN
G. Benoîtlaan 23/1
1170 Brussel
© 02/660.20.30

Een ruime ervaring als bron van kennis
en ambacht om uw orgel
-historisch of modern- degelijk te
onderhouden.
Duidelijke en juiste prijsopgave,
zorgvuldige afwerking

Orgeltijdschriften

Acta Organologica - XXV, 1997: R. WALTER, *Die Positive der Orgelbauer Silbermann, Strassburg*; M. TESSMER, *Wie war Bachs Wohltemperirtes Clavier gestimmt?*; P. REICHERT, *Tactus, Tempo und Proportion in der Orgelmusik des frühen Barock*.

Ars Organi - XLVI, 1998, nr. 3/sept.: F. FRIEDRICH, *Bach und der thüringische Orgelbau*; K. DÖHRING, *Lehr- und Wanderjahre einiger westfälischer Orgelbauer des 19. Jahrhunderts*; A. PACH, *Gotfried von Einems werke für und mit Orgel*.

Connaissance de l'Orgue - XXIX, 1998, nr. 2: PH. LESCAT, *La régration, temps de Bach*.

Gregoriusblad - CXXXII, 1998, nr. 3/sept.: K. MIDDELHOFF, *Functiebeschrijving kerkmuzicus*.

De Orgelvriend - XL, 1998, nr. 9/sept.: C. KAMP, *Marie-Louise waakt over muziek Jean Langlais*; - nr. 10/okt.: J.J. v.D. BERG, *in memoriam Adriaan C. Schuurman*.

Het Orgel - XLIV, 1998, nr. 5/sept.: J. VERDIN, *C. Franck en het harmonium*; T. VAN ECK, *Een onbekende versie van de "Final" van Franck*.

La Tribune de l'Orgue - L, 1998, nr. 3/sept.: G. LIARDON, *Festival d'improviation, cours de H. Vogel (2)*; G. BOVET, *Un quart d'heure d'improvisation (4)*; G. BOVET, *L'orgue et le nazisme*; E. VOEFFRAY, *l'Emploi du Jeu de Tierce dan le grand Jeu classique français*.

L'Organiste - XXX, 1998, nr. 2/juli: C. CHARLIER, *Typologie des fugues de Bach (1)*; M. MAHIEU, *Petite histoire des orgues de Ste- Waudru à Frameries*; L. KERREMANS, *Léon Jadin (1878-1967), organiste et compositeur*; - nr. 3/okt.: L. KERREMANS, *Le Père François Assenmacher (1866-1945), organiste- compositeur de Verviers*.

L'Orgue - I, 1998, nr. 245: N. SYMONNOT, *Images de l'orgue dans la littérature et le cinéma, L'orgue de Dieu, - du diable, - des hommes et de la cité, Réveries et fantasmes*; - II, nr. 256: J. BURG, *Les lieux-Bach en Thuringe*; F. SABATIER, *Weimar de Bach à Liszt*; C. CLÉMENT EN A.-C. PONTIER, *Transcription des oeuvres d'orgue au piano par Liszt et Busoni*.

Organist en Eredienst - 1998, nr. 9/sept.: W. DIEPENHORST, *Het Bätz/Van Vulpenorgel te Mijnsheerenland*; - nr. 10/okt.: W. PENDRECHT, *In memoriam A.Schuurman (1904-0998)*.

The Diapason - LXXXIX, 1998, nr. 7/juli: M. SZOKA, *From Sonorous Exploration to "Open Tonality": Organ music of Wieslaw Rentowski*; - nr. 8/aug.: Q. EN L. REGESTEIN, *The "Right" Organ*; - nr. 9/sept.: R. RARICK, *The Baroque Organ at Elgin: A Saga*.

The Tracker - XLII, 1997, nr. 1: T. SPACHT, *Toward an understanding of Some Hymn Accompaniment Practices in Germany and Pennsylvania around 1850*; - nr. 2: D. DAHL, *The Tracker Organ Revival in the Pacific Northwest in the 20th Century*.

'Orgelkunst' is een driemaandelijks orgeltijdschrift, uitgegeven door de
'Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst' v.z.w.,
opgericht in 1978

XXIste jaargang, nummer 4 – december 1998

ISSN 0776-9350

Redactieraad

hoofredacteur: Kamiel D'Hooghe

redacteurs: Luk Bastiaens, Dr. Bernard Huys, Wenceslaus Mertens,
Patrick Roose

Medewerkers

J. Anaf, L. Bierens, J. Braekmans, W. Callaert, M. Cogen, D. David,
H. De Backer, Dr. J. De Bie, J. D'Hont, G. Huybens, M. Lemmens,
Dr. L. Lohmann (D), K. Lueders, D. Manneke, J. Moors, Dr. G. Peeters,
R. Plovie, R. Schroyens, Y. Senden, Dr. G. Spiessens, N. Waanders

Administratie en redactieadres

opgave van abonnementen en adreswijzigingen

Agnes Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen, tel. & fax 02/269.50.71

Abonnement voor 1999

België: 600 Bef / Studenten: 400 Bef / Steunabonnement: 2000 Bef

Nederland: 44 NGL; Overige landen: 1000 Bef

Vertalingen: D. David

Oude nummers/jaargangen zijn verkrijgbaar tegen gunstige voorwaarden
Inlichtingen op het redactie-adres

Betalingen

– Voor België: op bankrekeningnummer 436-6204991-57

ten name van 'Orgelkunst', Beiaardlaan 1 te B-1850 Grimbergen

– Voor Nederland: op rekeningnummer 85.80.98.474 van

Kamiel D'Hooghe met vermelding 'abonnement Orgelkunst'

– Overige landen: exclusief via overschrijving op bankrekeningnummer
436-6204991-57

Advertenties

Inlichtingen en opgave bij de hoofredacteur op het redactie-adres

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk
Overname van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming
van de hoofredacteur.

Frontpagina

Het Cavaillé-Collorgel in de concertzaal van het
Koninklijk Conservatorium te Brussel (1880)

Druk

Acco, Leuven